

ҚАНАТ ДӘУРЕНБЕК

ОҚИМЫН

академиялық мәтінді
қалай оқу керек

ТҮСІНЕМІН

түсінуден жазуға
дейінгі техникалар

ЖЕҢЕМІН

Қанат Дәуренбек

**Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!
Түсінуден жазуға дейінгі
техникалар. Академиялық
мәтінді қалай оқу керек**

«Издательские решения»

Дәуренбек Қ.

Оқимын. Жеңемін. Түсінемін! Түсінуден жазуға дейінгі техникалар. Академиялық мәтінді қалай оқу керек /
Қ. Дәуренбек — «Издательские решения»,

ISBN 978-5-00-693858-8

«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» сериясы академиялық мәтіндерді оқуды білім алу мен ғылыми зерттеулердің негізгі дағдысы ретінде қарастырады. Бірінші кітап мәтіндермен саналы жұмыс істеу әдістерін үйрете отырып, іргетас қалайды. Екінші кітап осы негізді одан әрі дамытып, сыни талдау, ақпаратты жинақтау және оқылған материалды академиялық жазуда пайдалану стратегияларына көшеді. Серия студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілерге және оқытушыларға арналған.

ISBN 978-5-00-693858-8

© Дәуренбек Қ.
© Издательские решения

Содержание

РЕДАКЦИЯДАН	6
«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» СЕРИЯСЫНЫҢ АЛҒЫСӨЗІ	7
КІРІСПЕ	8
Осы кітаппен қалай жұмыс істеу керек	9
Бұл кітап кімге және неге қажет	10
АҢДАТПА	11
1. ШАПШАҢ ҚАРАП ШЫҒУ (SKIMMING)	12
1-бөлімге арналған тәжірибелік ұсыныстар	17
2. ІЗДЕП ОҚУ (SCANNING)	20
2-бөлімге арналған тәжірибелік ұсыныстар	26
3. ШАПШАҢ ҚАРАП ШЫҒУ МЕН ІЗДЕП ОҚУДЫ	30
АННОТАЦИЯЛАУМЕН БІРІКТІРУ	
3.1. Аулақ болу керек типтік қиындықтар	31
3.2. Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу дағдыларын жақсарту бойынша кеңестер	32
3-бөлімге арналған тәжірибелік ұсыныстар	34
4. МӘТІНДІК АҚПАРАТТЫ ЕРЕКШЕЛЕУ ТЕХНИКАСЫН	38
МЕҢГЕРУ	
4.1. Мәтінді ерекшелеу мақсатын түсіну	41
4.2. Тиімді стратегия ретіндегі таңдамалы ерекшелеу	43
4.3. Түстік кодтау мен символдарды пайдалану	47
4.4. Ерекшелеумен үйлесімдегі аннотациялау	52
4.5. Ерекшелеу әдістерін әртүрлі мәтін түрлеріне бейімдеу	54
4.6. Белсенді және пассивті ерекшелеу: мақсатты тәсілдің артықшылықтары	56
4.7. Ерекшеленген ақпаратқа шолу және резюме жасау: тәжірибелік қорытындыларға айналдыру	58
4.8. Дайындықтың тиімділігін арттыру үшін мәтіннің ерекшеленген фрагменттерін пайдалану	60
Конец ознакомительного фрагмента.	61

Оқимын. Жеңемін. Түсінемін! Түсінуден жазуға дейінгі техникалар Академиялық мәтінді қалай оқу керек

Қанат Дәуренбек

© Қанат Дәуренбек, 2026

ISBN 978-5-0069-3858-8

Создано в интеллектуальной издательской системе Ridero

ОҚИМЫН. ЖЕҢЕМІН. ТҮСІНЕМІН!

Түсінуден жазуға дейінгі техникалар

Академиялық мәтінді қалай оқу керек

ҚАНАТ ДӘУРЕНБЕК

«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» сериясы – академиялық мәтіндерді оқуды (academic reading) жүйелі когнитивтік процесс (cognitive process) ретінде қалыптастыру және дамытуға арналған оқу-әдістемелік басылым. Серияда академиялық мәтіндермен мағыналы жұмыс істеудің әдістері мен стратегиялары қарастырылады. Бұған алдын ала талдау, аннотациялау (annotating), сыни оқу (critical reading), ақпаратты синтездеу, сондай-ақ академиялық жазу (academic writing) мен зерттеу қызметінде (research activity) дереккөздерді пайдалану кіреді. Басылымдар жоғары курс студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған. Оларды жоғары білім беру бағдарламаларында, зерттеу дағдыларын дамыту курстарында және академиялық даму бағдарламаларында қолдануға болады.

РЕДАКЦИЯДАН

«ОҚИМЫН. ЖЕҢЕМІН. ТҮСІНЕМІН!» сериясы – бұл академиялық мәтіндерді оқуды оқудың, зерттеудің және кәсіби интеллектуалдық қызметтің негізгі элементі ретінде қалыптастыру мен дамытуға арналған жүйелі әдістемелік құрал.

Мәтіндерді оқуды қосалқы немесе интуитивті процесс деп санайтын кең таралған көзқарастардан айырмашылығы, бұл серия академиялық мәтіндерді оқуды саналы, басқарылатын және дамитын когнитивтік тәжірибе ретінде қарастырады. Назар аударатын негізгі мәселе – оқу жылдамдығы немесе меңгерілген ақпарат көлемі емес, түсіну сапасы, дәлелдемені талдау және оқығанды өз ойлауында мен жазуында қолдана білу қабілеті.

Серия біртіндеп күрделене түсу принципі бойынша құрылған. Бірінші кітап академиялық мәтіндерді оқу техникаларына (techniques) және мәтіндермен жұмыс істеудің базалық құралдарын қалыптастыруға арналған. Екінші кітап осы іргетасты дамыта отырып, стратегияларға (strategies) – мақсатқа, мәтін түріне және зерттеу міндетіне қарай оқуды саналы түрде басқару тәсілдеріне көшеді. Жалпы алғанда, бұл басылымдар академиялық мәтіндермен өзара іс-қимыл жасаудың барлық кезеңдерін қамтитын тұтас әдістемелік жүйе құрайды.

Серияның ерекшелігі – оның тәжірибеге бағдарланған сипаты. Ұсынылған техникалар мен стратегиялар когнитивтік процестер туралы қазіргі заманғы түсініктерге негізделген және нақты оқу мен зерттеу жағдайларына бейімделген. Сонымен бірге серия қатаң алгоритмдер немесе әмбебап рецепттер ұсынбайды. Керісінше, оқырманды мәтіндермен жұмыс істеудің өзіндік икемді жүйесін қалыптастыруға бағыттайды.

Басылымдар ақпараттық жүктеменің жоғары болуы және жазбаша жұмыстардың сапасына қойылатын талаптардың артуы жағдайында академиялық мәтіндермен жұмыс істейтін жоғары курс студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған. Серияны өздігінен зерделеу үшін де, оқу курстары аясында, зерттеу дағдылары бойынша модульдерде және академиялық даму бағдарламаларында да пайдалануға болады.

Редакция «Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» сериясын қазіргі білім беру кеңістігінде тиімді оқу және ғылыми қызмет үшін қажетті мағыналы оқу және академиялық ойлау мәдениетін дамытуға қосылған үлес ретінде қарастырады.

«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» СЕРИЯСЫНЫҢ АЛҒЫСӨЗІ

Қазіргі білім беру жүйесі студенттер мен зерттеушілердің мәтіндермен – оқу, ғылыми және аналитикалық материалдармен – өздігінен жұмыс істей білу қабілетіне барған сайын көбірек сүйенеді. Олардан көп көлемді материалдарды оқып қана қоймай, дәлелдемені терең түсіну, дереккөздер арасында байланыс орнату, ақпаратты сыни бағалау және оқығанды өз жазбаларында мен зерттеулерінде пайдалана білу күтіледі. Алайда академиялық мәтіндерді оқуға жүйелі дағды ретінде оның негізінде алу болжанған нәтижелерге қарағанда әлдеқайда аз көңіл бөлінеді.

«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» сериясы осы академиялық органның талаптары мен мәтіндермен жұмыс істеудің нақты дағдылары арасындағы алшақтыққа жауап ретінде жасалды. Оның мақсаты – академиялық мәтіндерді оқуды қосалқы қызмет немесе туа біткен қабілет ретінде емес, саналы, басқарылатын және дамитын интеллектуалдық процесс ретінде ұсыну.

Серияның бірінші кітабы – «Оқимын. Жеңемін. Түсінемін! Түсінуден жазуға дейінгі техникалар» – іргетас қалауға арналған. Онда мәтіндермен жұмыс істеудің базалық және тереңдетілген техникалары қарастырылады: алдын ала қарап шығу, мақсат қою, белсенді оқу (active reading), аннотациялау, жазбалар жүргізу және қорытындылау (summarizing). Бұл техникалар оқырманға ақпаратты пассивті қабылдаудан мәтінмен белсенді өзара іс-қимылға көшуге және одан әрі академиялық жұмыс үшін берік негіз құруға мүмкіндік береді.

Екінші кітап – «Оқимын. Жеңемін. Түсінемін! 2.0» – осы іргетасты дамытады және тереңдетеді. Мұнда назар стратегияларға аударылады: мақсатқа, мәтін түріне және зерттеу міндетіне қарай оқуды саналы түрде басқару тәсілдеріне. Стратегиялық оқу техникаларды тұтас жүйеге біріктіруге, дереккөздер арасында байланыс орнатуға, дәлелдемені сыни бағалауға және оқуды академиялық жазу мен зерттеулердің негізіне айналдыруға мүмкіндік береді.

Маңызды ескертпе: серия әмбебап рецепттер немесе қатаң алгоритмдер ұсынбайды. Керісінше, ол тиімді академиялық мәтіндерді оқу икемділікті, рефлексияны және нақты контекстке бейімделуді талап етеді деген тұжырымнан шығады. Ұсынылған техникалар мен стратегияларды оқырман біртіндеп мәтіндермен жұмыс істеудің өзіндік жүйесін қалыптастыратын құралдар ретінде қарастыру керек.

Екі кітап те академиялық мәтіндермен жұмыс істейтін және оқудың саналылығын, тереңдігін және нәтижелілігін арттыруға ұмтылатын жоғары курс студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған. Серияны өздігінен зерделеу үшін де, оқу курстары аясында, зерттеу дағдылары бойынша модульдерде және академиялық даму бағдарламаларында да пайдалануға болады.

«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін!» сериясы қарапайым, бірақ принципті тұжырымнан шығады: оқу – бұл оқудың дайындық кезеңі емес, академиялық ойлаудың орталық элементі.

Техникаларды меңгеру негіз жасайды.

Стратегияларды ұғыну осы негізді жүйеге айналдырады.

Ал мәтіндермен жүйелі жұмыс өздігінен оқуға және интеллектуалдық жетілуге жол ашады.

КІРІСПЕ

Академиялық мәтіндермен жұмыс істесеңіз, сізге бұл сезім таныс болуы мүмкін: көп оқысыз, мақалалар мен тараулармен сағаттап айналысасыз, бірақ нәтижесінде қиындыққа тап боласыз – оқығанды өз мәтініңізге айналдыра алмайсыз.

Көбінесе мұндай жағдайда дайындық деңгейі немесе зейін қоймау себеп болып көрінеді. Алайда бұл қате қорытынды. Академиялық мәтіндердің көпшілігі әдеттегі, «мектептік» тәсілдермен тиімді оқуға мүмкіндік бермейтіндей етіп құрылған. Дегенмен бізді дәл осылай оқуға үйретті: дәйекті, сызықтық, мүмкіндігінше көбірек есте сақтауға тырысып.

Нәтижесінде оқу тым көп уақыт алатын іске айналады, ал дереккөздермен (sources) жұмыс үнемі жүктеме мен күдік тудыратын процеске айналады.

Маңызды жайтты түсіну керек: мәселе мәтіннің күрделілігінде де, оқырманның интеллектуалдық мүмкіндіктерінде де емес.

Академиялық мәтіндерді оқу (academic reading) – бұл бөлек дағды. Оны күтеді, бірақ сирек түсіндіреді. Студенттерден, магистранттардан және зерттеушілерден дереккөздерде тез бағдарлауды, дәлелдемені (argumentation) түсінуді, оқығанды өз жұмыстарында пайдалануды талап етеді, бірақ мұны тәжірибеде нақты қалай істеу керектігін іс жүзінде көрсетпейді.

Көптеген адамдар түсіну үшін оқиды. Академиялық жұмыста бұл жеткіліксіз.

Мұнда пайдалану үшін оқу қажет: мәтіннен идеяларды, дәлелдерді және тұжырымдамаларды алу керек, оларды курстық жұмысқа, мақалаға, зерттеу мәтініне бірден енгізуге болатындай етіп.

Осы кітап дәл осындай тәсілге арналған. Ол академиялық мәтіндермен жүйелі жұмысты қалай құру керектігін көрсетеді – оқу аз уақыт алатындай және жазу мен ойлаудың тікелей негізіне айналатындай етіп.

Осы кітаппен қалай жұмыс істеу керек

Бұл кітап әдеттегі мағынада «басынан аяғына дейін» сызықтық оқуға арналмаған. Мұндай тәсіл оның негізгі міндетіне – сіздің уақытыңызды үнемдеуге және оқуды жазу мен ойлау құралына айналдыруға – қайшы келер еді.

Академиялық мәтіндермен жұмыс сұрыпталуды талап етеді. Сондықтан осы кітапты да стратегиялық түрде пайдалану керек.

1. Бәрін қатарынан оқымаңыз

Сіз таңдап оқи аласыз және оқуыңыз керек. Кітаптың бөлімдері дербес және нақты міндеттерге арналған: мәтінде жылдам бағдарлау, негізгі идеяларды (key ideas) алу, аннотациялау (annotating), қорытындылау (summarizing) және оқудан жазуға көшу.

Егер уақытыңыз шектеулі болса, қазіргі міндетіңізге сәйкес келетін тараулардан бастаңыз:

- мәтін жазуға дайындық;
- ғылыми мақалалармен жұмыс;
- теорияны талдау;
- дереккөздерді жүйелеу.

2. Сұрақпен оқыңыз

Кітаптағы әрбір мәтін белсенді оқуды (active reading) болжайды. Бөлімді бастамас бұрын қарапайым сұрақ қойыңыз: мен осы фрагменттен өз жұмысым үшін нақты не алғым келеді?

Мұндай тәсіл ақпаратты «болашаққа» жинамауға, керісінше оқуды бірден пайдалануға арналған материалға айналдыруға мүмкіндік береді.

3. Бірден қолданыңыз

Кітапта сипатталған әдістемелер бірден қолдануға арналған. Оларды «мінсіз» мәтінде емес, қазір жұмыс істеп жатқан материалда – мақалада, оқулық тарауында немесе теориялық фрагментте – пайдалануға тырысыңыз.

Оқу тәсілін аздап өзгертудің өзі бірінші беттерден бастап-ақ айқын нәтиже береді.

4. Бейімдеңіз, көшірмеңіз

Ұсынылған техникалар (techniques) қатаң нұсқаулар емес. Олардың міндеті – сіздің міндеттеріңізге, пәніңізге және мәтін түріне сәйкес келетін өзіңіздің жұмыс стиліңізді қалыптастыруға көмектесу.

Кітапты ережелер жинағы ретінде емес, құрал ретінде пайдаланыңыз.

Бұл кітап кімге және неге қажет

Бұл кітап уақыты шектеулі және нәтижеге жоғары талаптар қойылатын жағдайда академиялық мәтіндермен жұмыс істейтіндерге арналған. Ең алдымен – мәтіндерді түсініп қана қоймай, оқығанды өз жазбаша жұмыстарында пайдалану қажет студенттерге, магистранттарға, докторанттарға және зерттеушілерге арналған.

Егер сіз оқу сағаттап созылатын, ал жазуға көшу қиындық туғызатын жағдайға тап болсаңыз, бұл кітап дәл сізге арналған. Оның міндеті – дереккөздермен жұмысты қалай құру керектігін көрсету, оқу дәлелдемені дамыту, талдау және мәтін жазу үшін тікелей негізге айналатындай етіп.

Кітап мотивациялық оқуға немесе тақырыппен жүзсоқтық танысуға арналмаған. Ол тәжірибелік қолдануға бағдарланған және оқырманның материалды оқу, аннотациялау және ұғыну процесіне белсенді қатысуын болжайды.

Кітаптың негізгі құндылығы – ол академиялық мәтіндерді оқуға жүйелі тәсіл ұсынады, бұл мәтіндермен жұмыс уақытын қысқартуға және оқу мен зерттеу қызметінің өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

АҢДАТПА

Академиялық мәтіндермен жұмыс барған сайын жүктеме көзіне айналуға: мақалалар мен тараулар көбірек уақыт талап етеді, ал оқығанды өз мәтініне айналдыру қиын. Мәселе материалдардың күрделілігінде де, дайындық деңгейінде де емес, керісінше академиялық мәтіндерді оқуды жүйелі дағды ретінде сирек үйрететіндікте.

«Оқимын. Жеңемін. Түсінемін! Түсінуден жазуға дейінгі техникалар» кітабы – академиялық мәтіндермен жұмыс уақытын қысқартуға және оқығанды оқу мен зерттеу жұмыстарында пайдалануға үйретуге көмектесетін тәжірибелік нұсқаулық. Автор оқуды, аннотациялауды, конспектілеуді (note-taking) және ғылыми-оқу дереккөздерін талдауды біріктіретін тұтас әдістемелік жүйе ұсынады.

Кітапта шапшаң қарап шығу (skimming) және іздеп оқу (scanning) стратегиялары, белсенді және аналитикалық оқу (analytical reading), мәтінге сұрақтар қою, негізгі идеяларды бөліп көрсету, қорытындылау және аннотациялау қарастырылады. Оқуды пассивті процестен ойлау мен жазу құралына айналдыруға, ақпаратты механикалық меңгеру емес екендігіне ерекше назар аударылады.

Басылым дәйекті түрде құрылған – академиялық мәтіннің құрылымын түсінуден идеяларды синтездеуге және өзіндік интеллектуалдық материал қалыптастыруға дейін. Тәжірибелік мысалдар, сұлбалар және ұсыныстар ұсынылған тәсілдерді нақты оқу және кәсіби қызметте бірден қолдануға мүмкіндік береді.

Кітап мерзімнің қысымында академиялық мәтіндермен жұмыс істейтін және азырақ оқып, бірақ нәтижелірек болғысы келетін студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған.

Бұл мотивациялық әдебиет те, жылдам оқу бойынша нұсқаулық та емес, керісінше оқу мен жазуды бақылауға қайтаратын құрал.

Оқу тым көп уақыт алмауы үшін мәтінмен жұмыстың алғашқы деңгейінен – бағдарлаудан бастау қажет. Жүктеменің көп бөлігі мәтіндер тым күрделі болғандықтан емес, оқырман құрылымды, логиканы және материалдың мақсатын түсінбей-ақ бірден оларға енгізілгендіктен туындайды.

Академиялық мәтінмен тиімді жұмыс әрқашан нені мұқият оқу керектігін, ал нені тек қарап шығу жеткілігін жылдам анықтаудан басталады. Бұл дағды оқу уақытын қысқартуға және одан әрі жазуда пайдаланылмайтын фрагменттерге қажетсіз тереңдемеуге мүмкіндік береді.

Біз бастайтын бірінші техника – шапшаң қарап шығу. Бұл мәтінде жылдам бағдарлау тәсілі, қысқа уақытта оның жалпы логикасын, негізгі идеяларын және сіздің жұмысыңыз үшін әлеуетті құндылығын түсінуге мүмкіндік береді.

1. ШАПШАҢ ҚАРАП ШЫҒУ (SKIMMING)

Шапшаң қарап шығу – бұл егжей-тегжейді түсінуге емес, мәтіннің құндылығын жылдам анықтауға арналған оқу техникасы. Оның негізгі міндеті – қысқа уақытта маңызды сұраққа жауап беру:

Осы мәтінді мұқият оқуға тұра ма және оны әрі қарай қалай пайдалануға болады?

Академиялық жұмыста шапшаң қарап шығу шешуші рөл атқарады. Ол ең кең таралған қателіктердің бірінен – барлық материалды бірдей мұқият оқуға тырысудан – аулақ болуға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл, әсіресе көптеген дереккөздермен жұмыс кезінде, уақытты жоғалтуға және шамадан тыс жүктемеге әкеледі.

Шапшаң қарап шығуды қолдана отырып, оқырман егжей-тегжейлі оқуға дейін-ақ мәтіннің құрылымы, дәлелдемесі және негізгі ұғымдары туралы жалпы түсінік алады. Бұл алдын ала анықтауға мүмкіндік береді:

- қай бөлімдерге мұқият талдау қажет;
- қай фрагменттерді өткізіп жіберуге немесе жүзсоқтық қарап шығуға болады;
- қандай идеяларды өз мәтініңізде пайдалануға болады.

Маңызды айта кету керек, шапшаң қарап шығу – бұл теріс мағынадағы «жүзсоқтық оқу» емес. Бұл одан кейінгі оқуды мақсатты және өнімді ететін стратегиялық кезең.

Шапшаң қарап шығу – мәтінмен жылдам және жалпы танысу арқылы оның мазмұны туралы жалпы түсінік алуға бағытталған оқу әдісі. Бұл техника әрбір сөзді егжей-тегжейлі оқымай-ақ, негізгі идеялар мен маңызды сәттерді анықтауға мүмкіндік береді. Шапшаң қарап шығу оқырманға шектеулі уақытта көп көлемді материалмен танысу қажет болғанда – мысалы, емтиханға дайындалу немесе ғылыми зерттеулер жүргізу кезінде – ерекше пайдалы. Сонымен қатар, бұл әдіс тереңдетіп зерделеуге кірісер алдында мәтін оқырманың қызығушылығына немесе зерттеу тақырыбына сәйкес келе ме екенін анықтауға көмектеседі.

Ескертпе 1

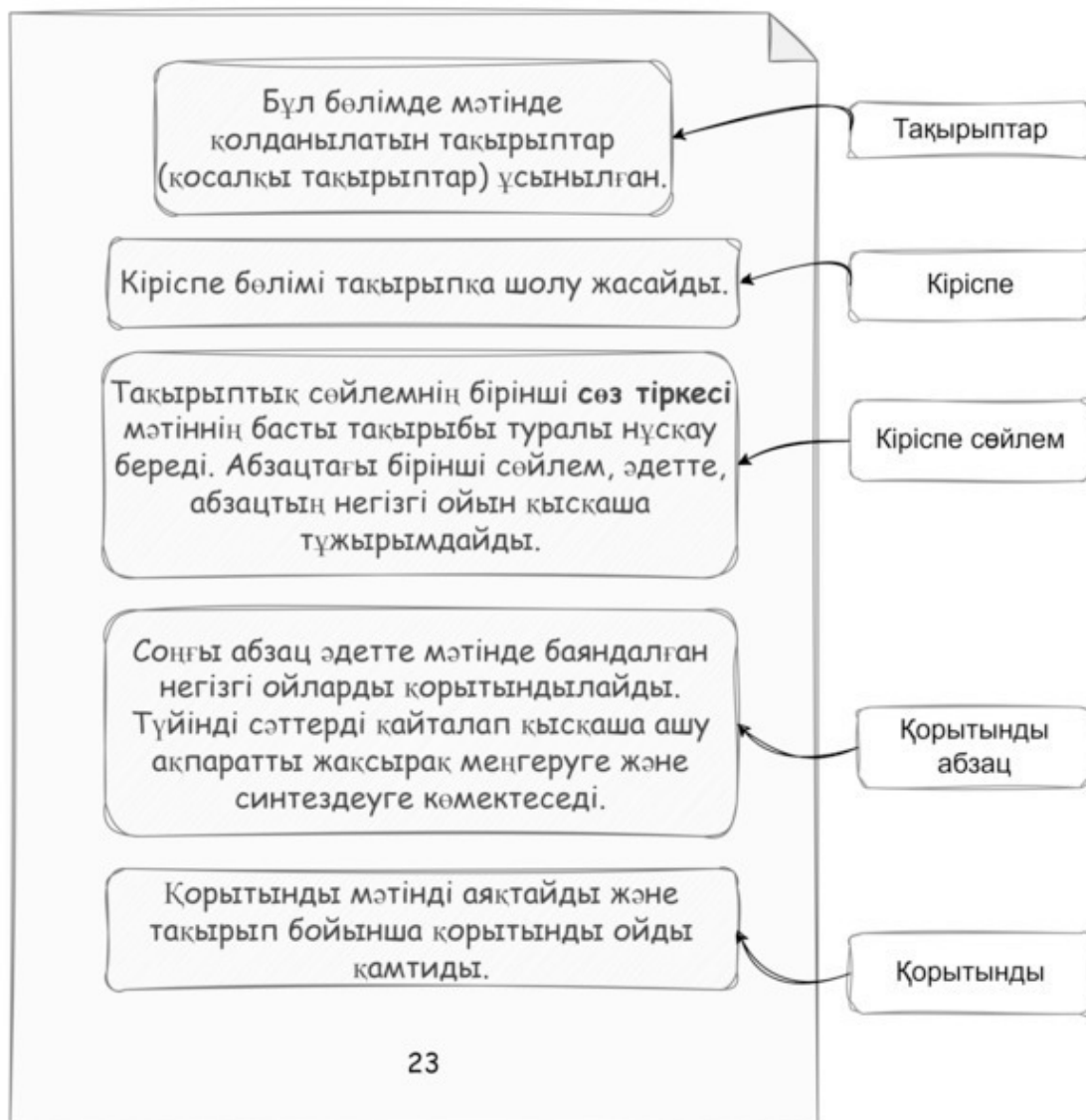
Негізгі идеялар ақпараттық материалда – мақалада, кітапте немесе презентацияда – қамтылған орталық тұжырымдамаларды немесе басты хабарламаларды білдіреді. Бұл автор оқырманға жеткізуге тырысатын негізгі ойлар немесе дәлелдер. Негізгі идеяларды анықтау жалпы мазмұнды түсінуге және ең маңызды ақпаратты бөліп көрсетуге көмектеседі.

Маңызды сәттер (key points) – бұл негізгі идеяларды қолдайтын немесе түсіндіретін нақты егжей-тегжейлер мен ақпарат фрагменттері. Олар орталық тұжырымдамаларды нығайтатын қосымша контекст, дәлелдемелер немесе мысалдар береді. Маңызды сәттер көбінесе тақырыпты жалпы түсінуге үлес қосатын маңызды фактілерді, дәлелдерді немесе идеяларды бөліп көрсетеді.

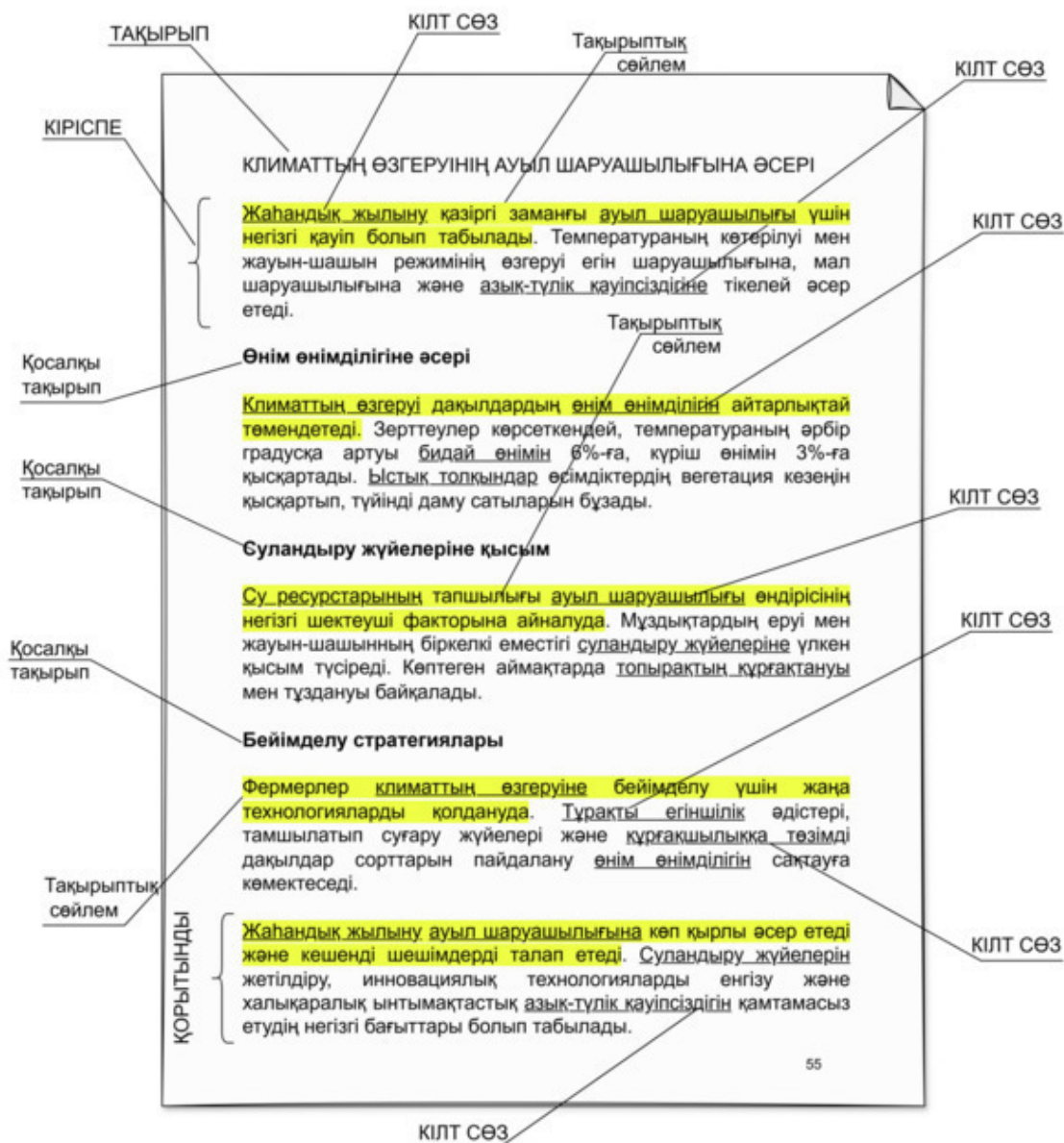
Кілт сөздер (keywords) – белгілі бір тақырыптың немесе мазмұн бөлігінің мәнін жеткізетін сөздер мен тіркестер. Бұл ақпаратты іздеу және жіктеу үшін қолданылатын маңызды терминдер. Қорытындылау контекстінде кілт сөздер негізгі идеялар мен маңызды сәттерге байланысты ең өзекті және маңызды терминдерді анықтауға көмектеседі.

Тиімді шапшаң қарап шығу үшін оқырмандар мәтіндегі тақырыптарға, қосалқы тақырыптарға және тақырыптық сөйлемдерге ерекше назар аударуы керек (сурет 1). Сонымен қатар негізгі идеяларға нұсқайтын кілт сөздер мен тіркестерді белсенді іздеу қажет (сурет 2). Мысалы, егер оқырман климаттың өзгеруінің ауыл шаруашылығына әсері туралы журнал мақаласын қарап шықса, ол климаттың өзгеруіне, ауыл шаруашылығына және оның салдарына байланысты тақырыптар мен қосалқы тақырыптарға назар аударуы керек. «Жаһандық жылыну»,

«өнім өнімділігі» және «суландыру» сияқты кілт сөздер де мәтіннің маңызды сәттерін бөліп көрсетуге көмектеседі.

Сурет 1 – Академиялық мәтіннің құрылымдық элементтерінің мысалы. Дереккөз: RMIT University (2022)

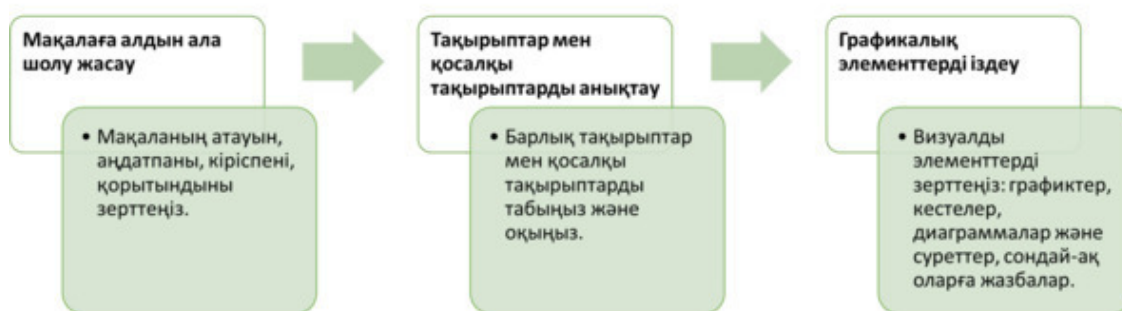
Сурет 2 – Тиімді шапшаң қарап шығу үшін мәтін элементтері және нақты ақпараттың мысалдары

Шапшаң қарап шығу процесі бірнеше дәйекті кезеңдерді қамтиды, олардың әрқайсысы белгілі бір ақпарат түрін алуға бағытталған (сурет 3).

Бірінші кезең – мақалаға алдын ала шолу жасау. Оқырман тақырыппен, аңдатпамен, кіріспемен және қорытындымен танысады, бұл мақаланың негізгі идеялары мен мақсаттары туралы жалпы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Екінші кезең – тақырыптар мен қосалқы тақырыптарды анықтау. Осы кезеңде оқырман мақаланың негізгі бөлімдері мен олардың әрқайсысында қарастырылатын тақырыптарды анықтайды. Тақырыптар мәтін құрылымында бағдарлауға көмектесетін өзіндік карта рөлін атқарады.

Үшінші кезең – графикалық элементтерді іздеу. Оқырман мақаланың негізгі идеяларына және маңызды сәттеріне визуалды нұсқаулар беретін диаграммаларға, кестелерге және сұлбаларға назар аударады.

Сурет 3 – Шапшаң қарап шығу (скимминг) техникасын қолдану процесі

Шапшаң қарап шығуды тиімді қолдану жолдары

Шапшаң қарап шығу мәтінмен жылдам және тиімді танысып, оның мазмұны туралы жалпы түсінік алу әдістемесі болып табылады. Бұл техниканың басты мақсаты – әрбір сөзді оқымай-ақ, негізгі сәттер мен маңызды ақпаратты анықтау. Тиімді шапшаң қарап шығуды меңгеру үшін белгілі бір іс-қимыл тізбегін ұстану керек.

Бірінші қадам – тақырып пен қосалқы тақырыптарды оқу. Мәтіннің бұл элементтері тақырып пен материал құрылымы туралы жалпы түсінік береді. Тақырып пен қосалқы тақырыптармен танысу мақалада не туралы сөз болып тұрғанын және ақпарат қалай ұйымдастырылғанын түсінуге мүмкіндік береді, бұл егжей-тегжейлі зерделеуге дейін-ақ мазмұнның өзіндік ментальдық картасын жасайды.

Екінші қадамда мәтіннің бірінші және соңғы абзацтарын оқу қажет. Мақаланың бұл бөліктері, әдетте, ең маңызды ақпаратты қамтиды. Бірінші абзац оқырманды тақырыпқа енгізіп, одан кейінгі барлық материалға реңк береді, ал соңғы абзац көбінесе негізгі сәттер мен қорытындыларды жинақтайды. Осы екі фрагментті мұқият оқу мақаланың негізгі бағытын тез ұғуға және автордың ой желісін түсінуге мүмкіндік береді.

Үшінші қадам негізгі мәтінді шапшаң қарап шығуды болжайды. Тақырыппен, қосалқы тақырыптармен және негізгі абзацтармен танысқаннан кейін негізгі мазмұнды сканерлеп, кілт сөздерге, тіркестер мен сөйлемдерге назар аударған жөн. Құрылымдық элементтерге – бөлім тақырыптарына, қалың қаріппен немесе курсивпен бөлектелген мәтінге, тізімдер мен санама-лауларға – ерекше назар аудару керек. Бұл элементтердің барлығы маңызды ақпаратқа нұсқаушылар рөлін атқарады және материалда жылдам бағдарлауға көмектеседі.

Төртінші қадамда шапшаң қарап шығу кезінде конспективті жазбалар жасау маңызды. Негізгі сәттер мен идеяларды анықтаған сайын жазып отырыңыз. Бұл жазбалар кейін мәтіннен негізгі ақпаратты еске түсіру немесе жекелеген аспектілерді егжей-тегжейлі зерделеу үшін материалға жүгіну қажет болғанда өте пайдалы болады.

Ескертпе 2

Шапшаң қарап шығу техникасы үш негізгі компонентті қамтиды: мәтінге алдын ала шолу жасау, тақырыптар мен қосалқы тақырыптарды анықтау, сондай-ақ графикалық элементтерді іздеу.

Шапшаң қарап шығуды тиімді қолдану төрт қадамды дәйекті орындауды болжайды. Алдымен мәтіннің тақырыбы мен құрылымын түсіну үшін тақырып пен қосалқы тақырыптарды оқу керек. Содан кейін кіріспе мен қорытындыдан маңызды ақпарат алу үшін бірінші және соңғы абзацтарды оқу қажет. Одан кейін кілт сөздерге, тіркестерге, бөлектелген мәтінге және тізімдерге назар аудара отырып, мәтіннің негізгі мазмұнын қарап шығу керек. Соңында одан әрі жұмыс жасау үшін негізгі идеяларды жазып алып, конспективті жазбалар жасау ұсынылады.

1-бөлімге арналған тәжірибелік ұсыныстар

Шапшаң қарап шығу техникасын меңгеру тек теориялық негіздерді түсінуді ғана емес, сонымен қатар тұрақты тәжірибелік дағдыларды қалыптастыруды да талап етеді. Төменде берілген ұсыныстар сізге шапшаң қарап шығуды күнделікті академиялық жұмысқа енгізуге және осы техниканың тиімділігін төмендететін типтік қателіктерден аулақ болуға көмектеседі.

1. Жеке визуалдық белгілер жүйесін жасаңыз

Тиімді шапшаң қарап шығу мәтін бойынша жылдам визуалдық навигациясыз мүмкін емес. Өзіңіз үшін шартты белгілер жүйесін жасаңыз, ол шапшаң қарап шығу кезінде әртүрлі ақпарат түрлерін бірден тануға көмектеседі. Мысалы, негізгі идеяларды белгілеу үшін абзацтың сол жағында қарындашпен жұқа тік сызықты, негізгі қорытындылар үшін – жұлдызшаны, дауалы тұжырымдар немесе түсініксіз сәттер үшін – сұрақ белгісін пайдаланыңыз.

Цифрлық мәтіндермен жұмыс істегенде әртүрлі түстермен бөлектеу функциясын қолданыңыз: анықтамалар мен кілт терминдер үшін – сарыны, әдістемелік аспектілер үшін – жасылды, қорытындылар мен зерттеу нәтижелері үшін – қызғылтты. Маңыздысы, сіздің жүйеңіз қарапайым және интуитивті болып қалуы керек – 4—5 белгі түрінен артық болмасын, әйтпесе белгілеу процесінің өзі оқуды баяулатады.

Бұл кезеңдегі типтік қате – тым көп ақпаратты бөлектеуге тырысу. Есте сақтаңыз: шапшаң қарап шығу кезінде сіз тек егжей-тегжейлі оқу кезінде қажетті фрагментке қайта оралуға көмектесетін ақпаратты ғана белгілейсіз. Егер сіз мәтіннің 20%-дан астамын бөлектесеңіз, демек, сіз шапшаң қарап шығудан әдеттегі оқуға көштіңіз. Өзіңізді шектеңіз: бір абзацқа бірекі белгіден артық болмасын.

Белгілер жүйесін әртүрлі мәтін түрлерінде екі-үш апта бойы дәйекті түрде қолданыңыз. Осы уақыт ішінде визуалдық үлгілер жадыңызда бекиді, және сіз бетті өте жылдам қарап шығу кезінде де маңызды ақпаратты автоматты түрде тана бастайсыз.

2. Шапшаң қарап шығу жылдамдығын мәтін түріне және құрылымына бейімдеңіз

Барлық академиялық мәтін түрлерін шапшаң қарап шығуға бірыңғай оңтайлы жылдамдық жоқ. Нақты құрылымы бар эмпирикалық мақала (кіріспе, әдістер, нәтижелер, талқылау) теориялық эссеге немесе философиялық трактатқа қарағанда әлдеқайда жылдам жүруге мүмкіндік береді. Эмпирикалық зерттеулермен жұмыс істеу кезінде аңдатпаны қарап шығуға 30—40 секунд, негізгі бөлімдердің әрбір қосалқы тақырыбына 15—20 секундтан және қорытындыға шамамен бір минут бөліңіз. Бұл сізге мақала мазмұны туралы толық түсінік 3—4 минутта береді.

Айқын құрылымдық белгілеусіз мәтіндер үшін – монографиялар, жинақтағы тараулар, шолу мақалалары – қарқынды баяулатыңыз. Мұнда әрбір абзацтың бірінші сөйлемдеріне көбірек көңіл бөлу маңызды, өйткені әдетте дәл олар тақырыптық тұжырымдарды қамтиды. Мұндай мәтіндерді бір бетке 1—2 минут есебімен қарап шығыңыз, абзацтар арасындағы логикалық байланыстарға назар аударып («алайда», «сондықтан», «сол кезде», «одан да»).

Математикалық және статистикалық бөлімдер ерекше назарды қажет етеді. Шапшаң қарап шығу кезінде формулаларды түсінуге тырыспаңыз – оның орына олардың бар екенін белгілеп, қандай көрсеткіштер немесе айнымалылар талданатынын жазып алыңыз. Графиктер мен кестелерді шапшаң қарап шығу кезінде тек тақырыптар мен осьтерге жазылған белгілерді оқыңыз – қандай деректер ұсынылғанын түсіну үшін бұл жеткілікті.

Кең таралған қатеден – бірінші қарап шығу кезінде егжей-тегжейлерді түсінуге тырысудан – аулақ болыңыз. Егер сіз күрделі сөйлемді немесе терминді түсіну үшін тоқтасаңыз, сіз шапшаң қарап шығу қарқынын бұзасыз. Оның орына қиын фрагментті одан әрі мұқият зерделеу үшін белгілеп, алға жылжыңыз.

3. Шапшаң қарап шығуды бастамас бұрын алдын ала сұрақтар қойыңыз

Шапшаң қарап шығу сіз мәтіннен қандай ақпарат іздейтінін алдын ала тұжырымдағанда әлдеқайда тиімдірек болады. Қарап шығуды бастамас бұрын жауаптарын табуды қалайтын 3—5 нақты сұрақ құрастыруға 1—2 минут бөліңіз. Мысалы, егер сіз әлеуметтік медианың академиялық үлгеріміне әсері туралы курстық жұмысқа әдебиеттер зерттесеңіз, сұрақтарыңыз мынадай болуы мүмкін: «Қандай зерттеу әдістері қолданылды?», «Іріктеме көлемі қандай?», «Қандай әлеуметтік платформалар зерттелді?», «Ұзақ мерзімді әсерлер туралы деректер бар ма?».

Бұл сұрақтар когнитивтік «ілімдер» жасайды, оларға сіздің назарыңыз мәтінді қарап шығу кезінде автоматты түрде ілігеді. Сіз бет бойынша көздің өте жылдам қозғалысы кезінде де релевантты ақпаратты байқайсыз. Сұрақтарды шеттерге немесе бөлек құжатқа жазып, әрқайсысының жанында мәтіннен жауап таптыңыз ба және қай бетте екенін белгілеңіз.

Құрылымдалған тәсіл үшін W5H әдісінің әмбебап сұрақтар жиынтығын пайдаланыңыз – Who (кім?), What (не?), When (қашан?), Where (қайда?), Why (неліктен?), How (қалай?). Бұл жиынтық іс жүзінде кез келген академиялық мәтінді талдауға жарайды. Мысалы: «Зерттеуді кім жүргізді?», «Нақты не зерттелді?», «Зерттеу қашан жүргізілді?», «Қайда жүргізілді?», «Бұл тақырып неліктен маңызды?», «Деректер қалай жиналды?».

Типтік қатеге жол бермеу маңызды – «Бұл мақала не туралы?» немесе «Мұнда не маңызды?» сияқты тым жалпы сұрақтар қою. Мұндай сұрақтар іздеу үшін нақты бағдар бермейді. Сұрақтарыңыз неғұрлым нақты болса, шапшаң қарап шығу соғұрлым тиімді болады.

4. Шапшаң қарап шығуды үш кезеңді оқу стратегиясына біріктіріңіз

Шапшаң қарап шығу сирек оқшауланып қолданылады – ол академиялық мәтіндермен жұмыс істеудің кешенді стратегиясының бөлігі ретінде барынша тиімді. Үш кезеңді тәсілді қолдану ұсынылады: шапшаң қарап шығу (алдын ала шолу), таңдалған фрагменттерді егжей-тегжейлі оқу және қорытынды шапшаң қарап шығу (бекіту және синтез).

Бірінші кезеңде мәтіннің релевантілігін анықтау және мазмұнның жалпы ментальдық картасын жасау үшін шапшаң қарап шығуды пайдаланыңыз. Мәтінге бөлуді жоспарлаған жалпы уақыттың 10—15%-ын бөліңіз. Мақала құрылымын, негізгі бөлімдерді, кілт терминдер мен қорытындыларды жазып алыңыз. Бұл мәтін егжей-тегжейлі зерделеуге тұра ма, әлде жалпы түсінік жеткілікті ме екенін шешіңіз.

Екінші кезең – таңдамалы тереңдетілген оқу. Шапшаң қарап шығу нәтижелеріне негізделіп, мақсаттарыңыз үшін ең маңызды 2—3 бөлімді таңдап, оларды толық түсініп мұқият оқыңыз. Бұл әдістемемен қызықсаңыз, әдістеме бөлімі немесе нақты деректер қажет болса, нәтижелер бөлімі болуы мүмкін. Бұл кезеңге уақыттың 70—80%-ы жұмсалады.

Үшінші кезең – бекіту үшін қорытынды шапшаң қарап шығу. Мәтінді тағы бір рет жылдам қарап шығып, жазбаларыңыз бен белгілеріңізге назар аударыңыз. Бұл жекелеген бөліктерді егжей-тегжейлі түсінуді мәтін туралы жалпы түсінікке біріктіруге көмектеседі. Оқудан алған 2—3 негізгі қорытындыны тұжырымдаңыз. Бұл кезеңге қалған 10—15% уақыт жұмсалады.

Кең таралған қате – үшінші кезеңді өткізіп жіберу. Студенттер көбінесе егжей-тегжейлі оқудан бірден келесі мәтінге көшеді, ақпаратты бекіту мүмкіндігін жоғалтады. Қорытынды шапшаң қарап шығу тұтас көріністі жасайды және материалды есте сақтауды айтарлықтай жақсартады.

5. Әртүрлі академиялық мәтін түрлерімен жұмысты жаттығыңыз

Шапшаң қарап шығу техникасы әртүрлі пәндер мен академиялық жазу жанрларының ерекшеліктеріне бейімделуді талап етеді. Нақты болжамды құрылымы бар мәтіндерден бастаңыз – психология, медицина, әлеуметтану саласындағы эмпирикалық мақалалар. Бұл мәтіндер әдетте стандартты форматтарды ұстанады және айқын құрылымдық белгілерді қамтиды, бұл шапшаң қарап шығуды оңайырақ етеді.

Біртіндеп күрделірек жанрларға көшіңіз: теориялық мақалалар, әдебиеттерге сыни шолулар, әдістемелік талқылаулар. Мұндай мәтіндерде ақпарат аз болжамды бөлінеді және негізгі нәрсені жылдам бөліп көрсету дағдысы көбірек жаттығуды талап етеді. Автордың маңыздылық сигналдарына назар аударыңыз: «негізгі сәт мынада...», «ерекше атап өту маңызды...», «орталық дәлел...».

Гуманитарлық мәтіндер үшін – философиялық эссе, әдебиеттану талдаулары, тарихи баяндаулар – шапшаң қарап шығу ерекше тәсілді талап етеді. Мұнда графикалық элементтер мен нақты құрылым аз, сондықтан автордың риторикалық тәсілдеріне назар аударыңыз: қайталанатын терминдер, қарама-қарсы қою, негізгі тезистердің мысалдары мен иллюстрациялары.

Өзіңізге әртүрлі салалардан қаралған мәтіндердің «кітапханасын» жасаңыз. Әр апта әртүрлі пәндерден 5—7 мақалада шапшаң қарап шығуды жаттығыңыз. Шапшаң қарап шығуға жұмсалған уақытты және түсіну толықтығына сіздің бағаңызды бес балдық шкала бойынша жазатын журнал жүргізіңіз. Бір ай жүйелі жаттығудан кейін жылдамдық пен дәлдіктің айтарлықтай жақсарғанын байқайсыз.

Тар мамандандыру қатесінен – шапшаң қарап шығуды тек өзіңіздің негізгі саланыздағы мәтіндерде жаттықтырудан – аулақ болыңыз. Жанрлар мен пәндердің әртүрлілігі дағдының икемділігін дамытады және кез келген академиялық мәтін түріне тез бейімделуге мүмкіндік береді.

2. ІЗДЕП ОҚУ (SCANNING)

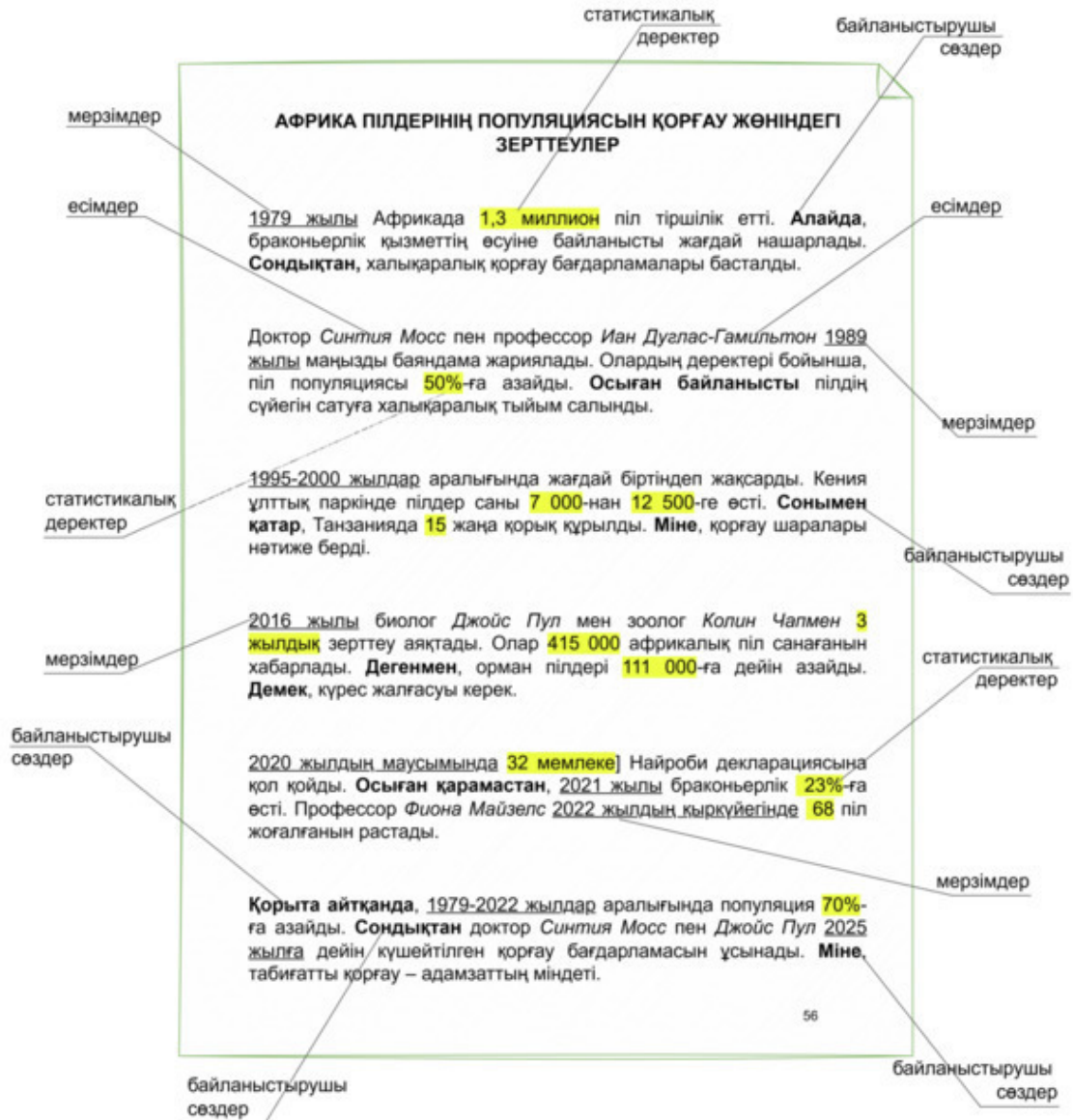
Шапшаң қарап шығудан айырмашылығы, іздеп оқу мәтіннен нақты ақпаратты жылдам іздеуге негізделген оқу әдістемесі болып табылады. Бұл техника көбінесе белгілі бір фактілерді немесе егжей-тегжейлерді – мерзімдер, есімдер, статистикалық деректер және байланыстырушы сөздерді (суреттер 2, 4) – табу үшін қолданылады. Іздеп оқу оқырмандарға нақты ақпаратты жылдам және тиімді табу қажет болғанда – мысалы, ғылыми зерттеу жүргізу кезінде дәйексөздер немесе статистикалық деректерді іздеу кезінде – ерекше пайдалы.

Тиімді іздеп оқу үшін оқырмандар мәтінмен жұмысты бастамас бұрын нақты нені іздеп жатқандары туралы нақты түсінікке ие болуы керек. Бұл кезде олар қажетті ақпаратты тезірек табу үшін қалың қаріппен немесе курсивпен бөлектелген мәтін сияқты визуалдық нұсқауларға сүйене алады.

Ескертпе 3

Байланыстырушы сөздер (linking words), сондай-ақ көшу сөздері (transition words) немесе жалғаулықтар (conjunctions) ретінде де белгілі, мәтіннің әртүрлі бөліктері – сөйлемдер, абзацтар немесе идеялар – арасында байланыс пен қарым-қатынас орнату үшін қолданылатын сөздер мен тіркестер. Олар жазбаша мәтіннің ағымдылығы мен байланыстылығын жақсартуға ықпал етеді, оқырмандарға логика мен мазмұнның дамуын қадағалауды жеңілдетеді. Байланыстырушы сөздер оқырмандарды мәтіннің құрылымы мен ұйымдастырылуы арқылы бағыттауда шешуші рөл атқарады.

Кең таралған байланыстырушы сөздердің бірнеше мысалын және олардың функцияларын қарастырайық. *Қосу сөздері* ұқсас идея немесе ойды қосуды көрсетеді: сонымен қатар, одан да, қосымша, сондай-ақ, бұдан басқа. *Қарама-қарсы қою сөздері* идеялар арасындағы айырмашылықтарды немесе контрастты атап көрсетеді: алайда, екінші жағынан, дегенмен, болса да, қарамастан, ал, кезінде. *Салыстыру сөздері* идеялар арасындағы ұқсастықтарды бөліп көрсетеді немесе параллельдер жүргізеді: сияқты, дәл осылай, ұқсас, сияқты, салыстырмалы, тәрізді, сондай-ақ, ұқсас түрде, дәл солай, салыстырғанда.

Сурет 4 – Байланыстырушы сөздерді қолдану мысалдары. Дереккөз: RMIT University (2022)

Себеп пен салдар сөздері идеялар арасындағы себеп-салдарлық байланысты көрсетеді: сондықтан, нәтижесінде, демек, себебі, өйткені, міне, яғни. *Мысал және иллюстрация сөздері* ойды қолдау немесе нақтылау үшін нақты жағдайларды келтіреді: атап айтқанда, мысалы, иллюстрациялау үшін, басқаша айтқанда. *Уақыт сөздері* оқиғалардың тізбегін немесе іс-қимылдардың хронологиясын көрсетеді: алдымен, содан кейін, кейін, сол кезде, кейін, алдында, ақырында, ақыр соңында. *Қорытынды және қысқаша мазмұндау сөздері* идеяларды жинақтауға немесе қорытынды жасауға көмектеседі: қорытындылай келе, жалпы алғанда, қорытындысында, қорытындылай отырып, аяқтай келе.

Нақтылау және акцент жасау сөздері ойды нақтылауға немесе атап көрсетуге көмектеседі: шын мәнінде, шынында, анық, нақты, әсіресе. *Қарсылық сөздері* идеялар арасындағы қайшылық немесе қақтығысты көрсетеді: бірақ, дегенмен, қарамастан, кезінде, керісінше. Ақырында,

реттілік және тізбектілік сөздері оқиғалар немесе идеялар қандай ретпен орын алатынын көрсетеді: бірінші, екінші, ақырында, кейіннен, алдымен.

Байланыстырушы сөздерді дұрыс қолдану жазбаша мәтіннің сапасын айтарлықтай арттырып, оны оқырман үшін құрылымдырақ, байланыстырақ және түсініктірек етеді. Олар оқырманды бағыттады және мазмұнды түсінуді жеңілдетеді, мәтінмен өзара іс-қимылды табиғи және тиімді етеді.

Іздеп оқу техникалары

Іздеп оқудың бірінші техникасы кілт сөздерді бөліп көрсетумен байланысты. Оқырман өз зерттеуінің тақырыбына қатысты кілт сөздерді анықтауы керек. Олар қойылған зерттеу сұрағына (research question) немесе тұжырымдалған тезиске (thesis statement) байланысты нақты терминдер мен тіркестер болуы мүмкін (сурет 5).

Ескертпе 4

Жалпы түсінік бойынша зерттеу сұрағы (research question) зерттеуші өз жұмысы аясында жауап беруге тырысатын нақты сұрақ болып табылады. Ол зерттеудің фокусы мен көлемін анықтайды, деректерді жинау процесін және бүкіл зерттеу барысын бағыттады. Жақсы зерттеу сұрағы нақты және қысқа тұжырымдалуы, ғылыми зерделеуге жататын болуы және негізделген қорытындылар мен жалпылауларға әкелуі керек.

Екінші жағынан, тезис (thesis statement) ғылыми мақаланың немесе эсседің негізгі дәлелін тұжырымдайтын қысқа және нақты тұжырым болып табылады. Ол оқырман үшін өзіндік жол картасы рөлін атқарады, автор өз жұмысында дәлелдеуге немесе негіздеуге ниет білдірген орталық ойды белгілейді. Күшті тезис нақты ұстанымды береді және мазмұнның бағытын көрсетеді, онда баяндалған көзқарасты сенімді түрде қорғауға мүмкіндік береді.

Зерттеу сұрағы да, тезис те кез келген ғылыми жобаның немесе академиялық мәтіннің негізгі элементтері болып табылады, өйткені олар зерттеудің мақсаты мен фокусын анықтайды, деректерді жинау процесін бағыттады және негізгі дәлелді оқырманға ұсынады. Нақты тұжырымдалған зерттеу сұрағы мен тезис ғылыми жұмыстың қаңқасын жасайды және оның логикалық құрылымын қамтамасыз етеді.

Іздеп оқудың екінші техникасы нақты ақпаратты іздеуден тұрады. Бөліп көрсетілген кілт сөздерді пайдалана отырып, оқырман қойылған зерттеу сұрағына немесе тұжырымдалған тезиске байланысты нақты ақпаратты іздеуге назар аудара отырып, мақаланы сканерлей алады. Бұл кезде кілт сөздерді қамтитын сөйлемдерге немесе абзацтарға назар аударып, қажетті деректерді алу үшін оларды мұқият оқу керек (сурет 5).

Ескертпе 5

«Мұқият» сөзі осы контекстте шоғырланып, ойланып және саналы түрде дегенді білдіреді. Мәтінді мұқият оқу дегеніміз – баяу және мағыналы түрде, келесі сөйлемге асығыспай оқу. Оқырман оқып отырған мәтінге толық назар аударады, бөгде ойларға алаңдамайды, оқығанын белсенді талдайды, мағынасы мен идеялар арасындағы байланысты түсінуге тырысады. Қажет болса, ол оқығанға қайта оралады және оны егжей-тегжейлі талдайды, оқығанды және онда белгіленген маңызды сәттерді есте сақтауға тырысады. Осылайша, мұқият оқу мәтінді барынша сапалы түрде саналы түсіну мен ұғыну болып

табылады, жолдар бойынша көзді механикалық жылжыту емес. Мұндай оқудың мақсаты – түсінудің толықтығы.

Сурет 5 – Іздеп оқу (scanning) техникасын қолдану процесі

Жалпы алғанда, шапшаң қарап шығу (skimming) және іздеп оқу (scanning) техникалары ғылыми материалдарды тиімді және мақсатты меңгеру үшін күшті құралдарға айнала алады. Алайда атап өту керек, бұл техникаларды белсенді оқу (active reading), конспектілеу (note-taking) және сыни ойлау (critical thinking) сияқты басқа оқу стратегияларымен бірге қолдану қажет. Әртүрлі тәсілдерді біріктіре отырып, оқырмандар оқығанды түсінуді жақсартып, есте сақталатын ақпарат көлемін арттырып және жалпы үлгерімді жоғарылата алады.

Іздеп оқуды тиімді жүргізу жолдары

Іздеп оқу (scanning) мәтіннен нақты ақпаратты жылдам іздеу техникасы болып табылады. Бұл техниканы қандай ақпаратты табу қажет екенін нақты білген кезде және оны мәтіннен жылдам алу керек болғанда қолдану пайдалы. Материалды тиімді іздеп оқу үшін бірнеше дәйекті қадамдарды орындау ұсынылады.

Бірінші кезеңде кілт сөздерді бөліп көрсету, іздеп отырған ақпаратқа байланысты терминдерді анықтау қажет. Олар есімдер, мерзімдер, орындар немесе сіздің зерттеу сұрағыңызға немесе тұжырымдалған тезисіңізге қатысты нақты ұғымдар болуы мүмкін. *Екінші қадам* бөліп көрсетілген кілт сөздерге назар аударудан тұрады. Мәтінді сканерлеп, дәл осы терминдерді мақсатты түрде іздеңіз, олардың қалың немесе курсив қаріппен, тақырыптарда немесе қосалқы тақырыптарда бөлектелу мүмкіндігіне назар аударыңыз. Мәтіннің электронды нұсқасымен жұмыс істеу кезінде кілт сөздерді табу процесін жылдамдату үшін іздеу функциясын пайдалануға болады.

Үшінші қадам табылған бөлімдерді мұқият зерделеуді болжайды. Іздеп отырған ақпаратты қамтитын мәтін бөліктерін мұқият оқуға назар аударыңыз және зерттеу сұрағыңызға немесе тұжырымдалған тезисіңізге қатысты кез келген қосымша деректерді немесе ойларды конспектіге жазып алыңыз. Одан әрі жұмыста пайдалы болуы мүмкін барлық маңызды егжей-тегжейлерді жазып отырыңыз. *Төртінші қадам* жазбалар жүргізумен байланысты: мәтінді іздеп оқу барысында алынған деректер туралы конспективті жазбалар жасаңыз. Мұндай жазбалар

сізге одан әрі ақпаратты жүйелеуге және қажет болғанда маңызды фрагменттерге оңай қайта оралуға көмектеседі.

Шапшаң қарап шығу (skimming) және іздеп оқу (scanning) – бұл екі техника да мәтіннен ақпаратты жылдам алуға мүмкіндік береді, дегенмен олардың арасында маңызды әдістемелік айырмашылықтар бар (кесте 1). Шапшаң қарап шығу мәтіннің негізгі идеялары мен тақырыптарымен жалпы танысу үшін қолданылады, ал іздеп оқу нақты фактілер мен егжей-тегжейлерді мақсатты іздеу үшін қолданылады. Шапшаң қарап шығу дереккөздің зерттеу үшін өзектілігін анықтауға мүмкіндік береді, ал іздеп оқу қажетті ақпаратты жылдам табуға көмектеседі. Екі техниканы да дұрыс меңгеру ғылыми материалдармен жұмыс процесін айтарлықтай жеделдетеді.

Аспект	Шапшаң қарап шығу	Іздеп оқу
Мақсаты	Мәтіннің мазмұны мен құрылымы туралы жалпы түсінік алу	Мәтіннен нақты ақпаратты табу
Назар фокусы	Негізгі идеялар, дәлелдер және баяндау құрылымы	Нақты фактілер, сандар, есімдер немесе егжей-тегжейлер
Процесс	Негізгі бөлімдерді таңдап оқи отырып, мәтін бойынша жылдам жылжу	Алдын ала анықталған ақпаратты әдістемелік іздеу
Оқу техникасы	Кіріспелерге, қорытындыларға және тақырыптарға таңдамалы назар аудару	Нақты кілт сөздерді немесе тіркестерді мақсатты іздеу
Нәтиже	Мазмұн мен оның өзектілігін жалпы түсіну	Нақты ақпарат немесе фактілерді алу
Қашан қолдану	<ul style="list-style-type: none"> - Міндеттеріңізге мәтіннің өзектілігін бағалау. - Егжей-тегжейлі оқу алдында алдын ала танысу. - Таныс материалды қайталау. 	<ul style="list-style-type: none"> - Нақты ақпаратты іздеу. - Фактілік деректер мен дәлелдемелерді жинау. - Фактілердің дәлдігін тексеру.

Кесте 1 – Шапшаң қарап шығу (skimming) және іздеп оқу (scanning) арасындағы негізгі айырмашылықтар

Осылайша, айырмашылықтарына қарамастан, шапшаң қарап шығу (skimming) және іздеп оқу (scanning) ғылыми мәтіндерді тиімдірек меңгеруге ықпал ететін академиялық оқудың маңызды техникалары болып табылады. Осы тәсілдерді өнімді пайдалану үшін оқырман дереккөзді зерделеу мақсаты мен ақпаратты іздеу өлшемдерін материалмен жұмысты бастамас бұрын нақты тұжырымдауы керек. Оқу процесінде негізгі тақырыпты және негізгі ережелерді бөліп көрсететін визуалдық белгілерге назар аудару керек. Шапшаң қарап шығу және іздеп оқу техникаларын меңгеру арқылы уақытты айтарлықтай үнемдеп, ғылыми материалды түсіну деңгейін арттыруға болады.

Алайда маңызды атап өту керек, шапшаң қарап шығу (skimming) және іздеп оқуды (scanning) мұқият және сыни оқудың толық орнын басатын әдіс ретінде қарастыруға болмайды. Аталған техникалар оқырмандарға негізгі ақпаратты жедел бөліп көрсетуге мүмкіндік берсе де, олар материал мазмұнын терең талдауды болжамайды. Мәтінді меңгерудің басқа стратегияларын қолданбай-ақ, тек шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды пайдалану оқығанды түсінудің тереңдігі мен фактілік материалды меңгеру сапасына қолайсыз әсер етуі мүмкін.

Ескертпе 6

Іздеп оқу (scanning) мәтіннен мерзімдер, есімдер немесе статистикалық деректер сияқты нақты ақпаратты жылдам іздеуге арналған оқу техникасы болып табылады. Іздеп оқудың негізгі техникалары мәтіннің кілт сөздерін бөліп көрсетуді және белгіленген нақты ақпаратты іздеуді қамтиды.

Зерттеу сұрағы – зерттеу бағытын анықтайтын нақты тұжырымдалған сұрақ. Ол бірімәнді, қысқа және зерделеуге жататын болуы керек. Тезис ғылыми жұмыстың негізгі идеясын ұсынатын және материал баяндау құрылымында бағдарлауды қамтамасыз ететін қысқа тұжырым болып табылады.

Тиімді іздеп оқу бірнеше іс-қимылдарды дәйекті орындауды болжайды: мәтіннің кілт сөздерін бөліп көрсету, көрсетілген кілт сөздерге назар аудару, іздеп отырған ақпаратты бөліп көрсете отырып мұқият оқу және жұмыс нәтижелері бойынша конспективті жазбалар жасау.

2-бөлімге арналған тәжірибелік ұсыныстар

Іздеп оқу техникасы ақпаратты мақсатты іздеудің арнайы дағдыларын және іске қатысы жоқ деректерді жылдам сүзіп алу қабілетін дамытуды талап етеді. Ұсынылған ұсыныстар сізге іздеп оқуды академиялық мәтіндермен жұмыс істеудің дәл және тиімді құралына айналдыруға көмектеседі.

1. Іздеп оқуды бастамас бұрын кілт сөздердің иерархиялық жүйесін жасаңыз

Іздеп оқудың тиімділігі кілт сөздермен дайындық жұмысының сапасына тікелей байланысты. Көптеген студенттер бір-екі жалпы терминнен бастап іздеуді бастау қатесін жасайды, бұл не шамадан тыс көп сәйкестіктерге, не синонимдер арқылы берілген маңызды ақпаратты өткізіп жіберуге әкеледі.

Іздеп оқуды бастамас бұрын кілт сөздердің үш деңгейлі жүйесін жасауға 5—7 минут бөліңіз. *Бірінші деңгей* – бұл зерттеу сұрағыңызға тікелей байланысты негізгі терминдер. Егер сіз әлеуметтік желілердің жасөспірімдердің психикалық денсаулығына әсері туралы ақпарат іздесеніз, негізгі терминдер: «әлеуметтік желілер», «психикалық денсаулық», «жасөспірімдер» болады. *Екінші деңгей* синонимдер мен балама тұжырымдамаларды қамтиды: бірінші термин үшін «әлеуметтік медиа», «онлайн-платформалар», «цифрлық коммуникациялар»; екіншісі үшін «психологиялық әл-ауқат», «психологиялық жағдай», «эмоционалдық денсаулық»; үшіншісі үшін «жастар», «тинейджерлер», «жас ұрпақ».

Үшінші деңгей – бұл байланысты тұжырымдамалар мен нақты көріністер. Әлеуметтік желілер тақырыбы үшін бұл нақты платформалардың атаулары (мысалы, TikTok, VK және басқалары) болуы мүмкін, психикалық денсаулық үшін – нақты жағдайлар (депрессия, мазасыздық, өзін-өзі бағалау), жасөспірімдер үшін – жас диапазондары (13—17 жас, жоғары сынып оқушылары). Осы терминдердің барлығын кесте немесе сұлба түрінде жазып, іздеп оқу кезінде көз алдыңызда ұстаңыз.

Цифрлық мәтіндермен жұмыс істеу кезінде іздеу функциясын ойластырылған түрде пайдаланыңыз. Барлық кілт сөздерді бір мезгілде енгізбеңіз – бұл назарды шамадан тыс жүктейді. Бірінші деңгейдің негізгі терминдерін іздеуден бастаңыз, содан кейін синонимдерді дәйекті тексеріңіз. Қай терминдер ең көп қолайлы сәйкестіктерді беретінін жазып отырыңыз – бұл болашақта ұқсас мәтіндермен жұмыс жасау стратегиясын жақсартуға көмектеседі.

Типтік қатеден – электрондық іздеу кезінде тым ұзын тіркестерді қолданудан – аулақ болыңыз. «Әлеуметтік желілердің жасөспірімдердің психикалық денсаулығына әсері» тіркесі бойынша іздеу нәтиже беруі мүмкін, тіпті мәтінде осы ақпараттың барлығы басқа сөздермен берілген болса да. Оның орына жекелеген негізгі компоненттерді іздеп, олардың бірлесіп кездесуінің контекстін талдаңыз.

2. Жылдам бағдарлау үшін байланыстырушы сөздерді навигациялық белгілер ретінде пайдаланыңыз

Байланыстырушы сөздер – бұл тек грамматикалық элементтер емес, сөйлемдегі немесе абзацтағы ақпарат түрін көрсететін күшті навигациялық құралдар. Іздеп оқу кезінде осы белгілерді тануды үйренсеніз, мәтін фрагментін толық оқымай-ақ, ол сізге қажетті ақпаратты қамтиды ма екенін бірден анықтай аласыз.

Өзіңізге байланыстырушы сөздерден «күту картасын» жасаңыз. Құбылыстың себептерін іздеген кезде себеп пен салдар сөздерінің бар-жоғын белсенді қарап шығыңыз: «сондықтан», «демек», «нәтижесінде», «себебі», «арқасында». Егер міндетіңіз – қарама-қарсы көзқарастарды немесе теорияның шектеулерін табу болса, қарама-қарсы қою сөздерін іздеңіз: «алайда», «дегенмен», «екінші жағынан», «қарамастан». Эмпирикалық деректер мен мысалдарды іздеген кезде иллюстрация белгілеріне назар аударыңыз: «мысалы», «атап айтқанда», «сияқты».

Байланыстырушы сөздер авторлар әртүрлі зерттеулерді салыстыратын ғылыми мақалалардың талқылау бөлімдерін қарап шығу кезінде ерекше пайдалы. Салыстыру сөздері («ұқсас», «тәрізді», «дәл солай») растаушы зерттеулерді көрсетеді, ал қарама-қарсы қою сөздері («айырмашылығы», «алайда», «ал») қайшылық келетін деректерді немесе балама интерпретацияларды хабарлайды.

Әдістемелік бөлімдерді қарап шығу кезінде тізбектілік пен реттілік сөздеріне назар аударыңыз: «бірінші», «содан кейін», «кейіннен», «ақырында». Олар әрбір сөйлемді егжей-тегжейлі оқымасаныз да, зерттеу процедурасын жылдам қалпына келтіруге көмектеседі. Бұл әдістеме сапасын бағалау және зерттеуді қайталау мүмкіндігін бағалау кезінде әсіресе маңызды.

Іздеп оқу кезінде перифериялық көруді дамытыңыз. Әрбір сөзді дәйекті оқудың орына, негізгі назарыңыз кілт терминдерді іздей отырып мәтін бойынша жылжып жатқанда, байланыстырушы сөздерді жанама көрумен байқау қабілетін жаттықтырыңыз. Бұл алғашында қиынға соғады, бірақ екі-үш апта жаттығудан кейін автоматты дағдыға айналады.

Типтік қате – іздеп оқу кезінде байланыстырушы сөздерді елемей және тек негізгі зат есімдер мен етістіктерге назар аудару. Бұл табылған ақпаратты қате интерпретациялауға әкеледі. «Алайда кейінгі зерттеулер бұл гипотезаны растамады» сөйлемі «Кейінгі зерттеулер бұл гипотезаны растады» сөйлеміне қарағанда қарама-қарсы мағынаға ие, дегенмен іс жүзінде дәл сол кілт сөздерді қамтиды.

3. Іздеп оқу стратегиясын іздеп отырған ақпарат түріне бейімдеңіз

Барлық ақпарат түрлері бірдей оңай табылмайды. Сандық деректер, жалқы есімдер және мерзімдер визуалдық айырмашылыққа ие – олар мәтін арасында бөлініп тұрады және перифериялық көрумен оңай табылады. Концептуалдық ақпарат (conceptual information), теориялық ережелер мен интерпретациялар іздеуге басқаша тәсілді талап етеді.

Фактографиялық ақпаратты (factographic information) – мерзімдер, статистика, есімдер, географиялық атаулар – іздеу үшін тік қарап шығу техникасын қолданыңыз. Көзіңізді мәтін блогының ортасы бойынша тік төмен жылжытыңыз, перифериялық көрудің сол және оң жақ аймақтарды қамтуына мүмкіндік беріңіз. Сандар мен бас әріптер (есімдер мен атаулар солардан басталады) осы режимде назарды табиғи түрде өзіне тартады. Бұл техника бетті 10—15 секундта қарап шығуға мүмкіндік береді.

Концептуалдық ақпаратты іздеу үшін тірек нүктелері бар көлденең қарап шығуды пайдаланыңыз. Іздеп отырған тұжырымдамаға қатысты 3—4 кілт терминді анықтаңыз және мәтінді көлденеңінен, жол-жолмен, тек осы тірек терминдерді табу кезінде ғана тоқтай отырып қарап шығыңыз. Тірек термин табылғанда, осы сөйлем мен оны қоршаған 1—2 сөйлемді мұқият оқу режиміне көшіңіз. Мұндай тәсіл көбірек уақыт алады (бір бетке 1—2 минут), бірақ табылған ақпаратты контекстілік түсінуді қамтамасыз етеді.

Әдістемелік ақпаратты (methodological information) – процедуралардың, құралдардың, іріктеменің сипаттамасын – іздеу кезінде пассивті құрылымдар мен әрекет етістіктерін қарап шығуға назар аударыңыз. Әдістемелік сипаттамалар көбінесе етіс (passive voice) – «сұралды», «өлшем жүргізілді», «шкала қолданылды» – және арнайы етістіктерді – «өлшеу», «кодтау», «талдау», «салыстыру» – пайдаланады. Көзіңізге осы грамматикалық құрылымдарда автоматты түрде тоқтауды үйретіңіз.

Анықтамалар мен теориялық тұжырымдамаларды іздеу үшін мәтінді типографиялық белгілердің бар-жоғына қарап шығыңыз: курсив (анықталатын терминдерді бөліп көрсету үшін жиі қолданылады), тырнақшалар, түсініктемелері бар жақшалар, анықтамалар алдындағы қос нүкте. Анықтамалардың индикатор тіркестеріне назар аударыңыз: «деп түсініледі», «деп анықталады», «болып табылады», «білдіреді», «деп анықтауға болады».

4. Іздеп оқу мен шапшаң қарап шығуды екі кезеңді стратегияда біріктіріңіз

Академиялық мәтіндермен ең тиімді жұмыс іздеп оқу мен шапшаң қарап шығуды оқшаланған түрде емес, ойластырылған түрде біріктіруді болжайды. Өзіңізге мәтіндермен жұмыс жасаудың екі кезеңді хаттамасын жасаңыз, онда әрбір техника оңтайлы сәтте және нақты мақсаттар үшін қолданылады.

1-кезең – карта құру үшін шапшаң қарап шығу. Мақаланы мазмұнның жалпы ойша картасын жасау және іздеп отырған ақпарат қайда орналасуы мүмкін әлеуетті аймақтарды анықтау үшін 5 минуттық шапшаң қарап шығудан бастаңыз. Осы қарап шығу кезінде құрылымға ерекше назар аударыңыз: нәтижелер қай бөлімдерде талқыланады, әдістеме қайда ұсынылған, әдебиеттерге шолу қайда орналасқан. Зерттеу сұрағыңызға әлеуетті қатысты бет нөмірлерін немесе бөлімше атауларын жазып алыңыз.

2-кезең – мақсатты іздеп оқу. Картаны жасағаннан кейін анықталған қолайлы бөлімдерге іздеуді шоғырландырыңыз. Нақты статистиканы іздеп, 20 беттік мәтіннің барлығын қарап шығудың орына, сіз тек «Нәтижелер» бөлімінің 3—4 бетінен іздейсіз, бұл іздеу жылдамдығы мен дәлдігін арттырады. Кілт сөздеріңізді және байланыстырушы сөздерге назарды дәл осы мақсатты аймақтарда қолданыңыз.

Бұл екі кезеңді тәсілдің бірнеше артықшылығы бар. Біріншіден, ол «туннельдік көруді» – нақты ақпаратты іздеуге соншалықты шоғырланып, мәтіннің басқа қолайлы және әлеуетті маңызды аспектілерін өткізіп жіберетін жағдайды – болдырмайды. Екіншіден, жалпы құрылымды түсіну табылған ақпаратты бүкіл жұмыс контекстінде дәлірек интерпретациялауға көмектеседі. Үшіншіден, бұл уақытты үнемдейді: толық оқудың немесе бүкіл мәтінді хаотикалық қарап шығудың 20—30 минуты орына сіз шапшаң қарап шығуға 5 минут және мақсатты іздеп оқуға 5—7 минут жұмсайсыз.

Көптеген дереккөздерден ақпарат жинауды талап ететін күрделі зерттеу міндеттері үшін кеңейтілген үш кезеңді стратегияны қолданыңыз: (1) ең маңызды 5—7 мәтінді анықтау үшін барлық әлеуетті қолайлы дереккөздерді жылдам шапшаң қарап шығу; (2) нақты ақпаратты алу үшін осы іріктелген мәтіндерді мақсатты іздеп оқу; (3) деректердің толықтығын тексеру және өткізіп жіберілген аспектілерді анықтау үшін қайталап шапшаң қарап шығу.

Типтік қате – алдын ала шапшаң қарап шығусыз бірден іздеп оқуды бастау. Бұл қолайсыз бөлімдерді қарап шығуға уақыт жоғалтуға және жалпы контекст пен материалды баяндау логикасын түсіну болмағандықтан іздеу дәлдігінің төмендеуіне әкеледі.

5. Іздеп оқу тиімділігін саналы бақылауды дамытыңыз

Іздеп оқу техникасы тек саналы бақылауды (metacognitive control) – ақпаратты іздеу процесіңізді саналы түрде қадағалау және бағалау қабілетін дамытқан кезде ғана шынайы тиімді болады. Бұл тек мәтіннен ақпарат іздеу емес, мұны қаншалықты тиімді жасап жатқаныңыз және нені жақсартуға болатыны туралы өзіңізге үнемі сұрақтар қою дегенді білдіреді.

Іздеп оқу кезінде «бақылау нүктелерін» енгізіңіз. Жұмыстың әрбір 3—5 минутында 10—15 секундқа үзіліс жасап, өзіңізге үш сұрақ қойыңыз: «Іздегенімді таптым ба?», «Дұрыс кілт сөздерді қолданып жатырмын ба?», «Қолайсыз фрагменттерге уақыт жоғалтып жатырмын ба?». Бұл қысқа үзілістер көздер мәтін бойынша сырғанаптын, бірақ ақпарат саналы түрде өңделмейтін автоматты, ойсыз қарап шығудың алдын алады.

Әрбір мәтінді іздеп оқуды аяқтағаннан кейін рефлексивтік жазба (reflective note) жасауға 2—3 минут бөліңіз. Жазып алыңыз: іздеу қанша уақыт алды, іздеген ақпаратты таптыңыз ба, қай кілт сөздер ең тиімді болды, қайсысы – пайдасыз, күтпеген табыстар болды ма. Бір ай бойы іздеп оқу журналын жүргізіңіз – бұл сіздің жеке тәжірибеңіздің деректер базасын жасайды және тиімділік заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Жалған сәйкестіктерді (false positives) талдауға ерекше назар аударыңыз – қажетті ақпаратты таптым деп ойлаған, бірақ егжей-тегжейлі оқу кезінде бұл қажет емес екенін түсінген жағдайлар. Қатеге не әкелгенін жазып отырыңыз: кілт сөздердің дәлсіздігі, контекстті елемеу,

маңызды байланыстырушы сөзді өткізіп жіберу. Әрбір мұндай қате – техниканы жақсарту үшін құнды сабақ.

Өзіңізге іздеп оқу сапасын бірнеше параметрлер бойынша бағалау жүйесін жасаңыз: дәлдік (барлық қажеттіден табылған дұрыс ақпараттың пайызы), толықтық (іздегеннің барлығын таптыңыз ба), жылдамдық (іздеуге жұмсалған уақыт), кілт сөздердің тиімділігі (іздеу сұрауларының қандай пайызы пайдалы нәтижелерге әкелді). Осы көрсеткіштерді динамикада қадағалаңыз – тіпті бір параметрді жақсарту әдебиеттермен жұмыстың жалпы тиімділігін айтарлықтай арттырады.

Өзін-өзі алдау тұзағынан аулақ болыңыз, яғни іздеп оқуды сәттілік сезімімен аяқтағаныңызда, бірақ шын мәнінде маңызды ақпаратты өткізіп жіберген кезде. Мезгіл-мезгіл (2—3 аптада бір рет) іздеп оқудың сапасын тексеріңіз: бұрын қарап шыққан мәтінді алып, бірнеше күннен кейін оны қайта қарап шығыңыз. Нәтижелерді салыстырыңыз – бұл техниканыздың нақты тиімділігін және жақсарту салаларын көрсетеді.

3. ШАПШАҢ ҚАРАП ШЫҒУ МЕН ІЗДЕП ОҚУДЫ АННОТАЦИЯЛАУМЕН БІРІКТІРУ

Академиялық мәтіндермен жұмыс істеу кезінде барынша тиімділікке жету үшін шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу техникаларын аннотациялаумен біріктіру ұсынылады. Мұндай кешенді тәсіл материалда жылдам бағдарлауға ғана емес, сонымен қатар оқығанды терең ұғынуға да мүмкіндік береді. Осы техникалар біріктірілуін меңгеруге көмектесетін іс-қимыл тізбегін қарастырайық.

Мәтінмен жұмысты шапшаң қарап шығудан бастау керек. Бұл кезеңде оқырман оның құрылымы мен негізгі мазмұны туралы жалпы түсінік алу үшін бүкіл мәтінді жылдам қарап шығады. Тақырыптар, қосалқы тақырыптар, кіріспе және қорытынды автордың негізгі идеяларын және дәлелдерін бөліп көрсетуге көмектеседі. Бұл кезең мәтіннің мақсатын және оны құру логикасын егжей-тегжейлі оқуға дейін түсінуге мүмкіндік береді.

Шапшаң қарап шығудан кейін нақты ақпаратты іздеу үшін іздеп оқуға көшу керек. Бұл кезеңде оқырман мәтіннен қойылған зерттеу сұрағына немесе тұжырымдалған тезиске байланысты деректерді мақсатты түрде іздейді. Кілт сөздер мен тіркестер іздеп оқу кезінде бағдар ретінде қызмет етеді, қажетті мәліметтер қамтылған деп болжанатын ең ақпараттық бөлімдерге назар аударуға көмектеседі.

Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқумен параллель мәтінді аннотациялау қажет. Бұл оқығанды түсінуді ынталандыратын және ақпаратты есте сақтауға ықпал ететін қысқа жазбаларды, түсініктемелерді және белгілерді жасау дегенді білдіреді. Ең маңызды ойларды жазып алу үшін символдар мен аббревиатураларды пайдалану, оқу барысында сұрақтар қою, жекелеген идеялар мен ұғымдар арасындағы логикалық байланыстарды іздеу пайдалы.

Аяқтаушы кезең – алынған ақпаратты шолу және синтездеу (synthesis). Оқуды аяқтағаннан кейін жасалған аннотацияларды талдап, олардың негізінде меңгерілген материалды синтездеу керек. Қайталанатын тұжырымдамалар мен жекелеген идеялар арасындағы логикалық байланыстарды бөліп көрсету, сондай-ақ негізгі дәлелдер мен қорытындыларды тұжырымдау маңызды.

3.1. Аулақ болу керек типтік қиындықтар

Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу академиялық оқудың пайдалы техникалары болса да, оларды қолдану кезінде білу қажет кейбір типтік қиындықтар бар.

Бірінші және ең кең таралған қате – шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуға шамадан тыс тәуелділік. Бұл техникалар маңызды ақпаратты жылдам табуға көмектесе де, оларды мәтінмен жұмыс істеудің жалғыз әдісі деп санауға болмайды. Оларды басқа стратегиялармен біріктіру маңызды: сұрақтар қою және болжамдар ұсынумен белсенді оқу, конспектілеу және жазбалар жүргізу, сондай-ақ оқығанды сыни талдау (critical analysis).

Екінші қиындық маңызды егжей-тегжейлерді өткізіп жіберу қаупімен байланысты. Мәтінді жылдам қарап шығу кезінде маңызды нюанстарды немесе автордың дәлелдемесінің нәзіктіктерін өткізіп жібері оңай. Сондықтан қажетті ақпаратты тез бөліп алу ғана емес, оны мұқият ұғыну, қажет болса негізгі фрагменттерге қайта оралу маңызды.

Үшінші мәселе – жылдамдық үшін түсінуден бас тарту. Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу ақпаратты қабылдауды жеделдесе де, түсіну сапасына зиян келтіріп асықпау керек. Оқығанды ұғынуға жеткілікті уақыт бөлу және білімді тереңдету мен нақтылау үшін оқу барысында сұрақтар қою қажет.

Осылайша, шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды пайдаланудың тиімділігі көп жағдайда жылдамдық пен материалды қабылдау сапасы арасындағы дұрыс теңгерімге байланысты.

3.2. Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу дағдыларын жақсарту бойынша кеңестер

Сіздің шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу дағдыларыңызды айтарлықтай жақсартуға және академиялық мәтіндермен жұмысты өнімдірек етуге көмектесетін бірқатар қосымша ұсыныстар бар.

Ең алдымен, үнемі жаттығу қажет. Осы техникаларды қолдануда неғұрлым көп жаттықсаңыз, соғұрлым оларды пайдалану кезінде сенімді бағдарлай аласыз және соғұрлым олар сіздің оқу процесіңіздің табиғи бөлігіне айналады. Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды күнделікті академиялық оқу дағдыларына енгізуге тырысыңыз, оларды әртүрлі мәтін түрлеріне қолданып, біртіндеп шеберлікті арттырыңыз.

Цифрлық мәтіндермен жұмыс процесін айтарлықтай жеңілдететін технологиялық құралдарды елемеу керек емес. Электрондық құжаттарға шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды тиімдірек қолдануға көмектесетін бағдарламалық құралдар бар. Мысалы, сіз мәтіндік редакторлардың құралдарының көмегімен кілт тіркестерді бөліп көрсете аласыз, кілт сөздер бойынша қажетті ақпаратты іздеу функцияларын пайдалана аласыз, сондай-ақ тезистер мен андатпаларды автоматты түрде қалыптастыруға арналған бағдарламаларды қолдана аласыз. Бұл технологиялар уақытты айтарлықтай үнемдейді және жұмыстың дәлдігін арттырады.

Көлемді материалдармен жұмыс істеу кезінде ұзын мәтіндерді қысқарақ фрагменттерге бөлу және оларды кезең-кезеңімен оқу, шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу техникаларын әрбір бөлікке жеке қолдану пайдалы. Мұндай ақпаратты дәйекті өңдеу көлемді материалдарды қабылдауды айтарлықтай жеңілдетеді және алынатын білімді жақсырақ құрылымдауға көмектеседі. Сонымен қатар, оқу басымдықтарын анықтау, тақырыбыңызға ең өзекті мәтін бөлімдеріне назар аудару және ең маңызды ақпаратқа негізгі назар бөлу маңызды.

Жұмыс процесінде контекстік нұсқауларды (contextual cues) пайдаланыңыз – олар шапшаң қарап шығу мен іздеп оқу тәсілдерін қолдану кезінде мәтінде жылдамырақ бағдарлауға көмектеседі. Абзацтардың құрылымына, кіріспе сөздер мен тіркестерге назар аударыңыз, олар көбінесе келесі ақпараттың маңыздылығын хабарлайды. Сондай-ақ шапшаң қарап шығу кезінде перифериялық көруді пайдалануға тырысыңыз – бұл бетті көзбен жылдамырақ қамтуға және мәтіннің негізгі элементтерін тиімдірек бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Ақырында, шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды белсенді оқумен біріктірудің маңыздылығын әрқашан есте сақтаңыз. Жазбалар мен андатпалар түрінде белгілер жасаңыз, оқу барысында сұрақтар қойыңыз және материалмен белсенді өзара іс-қимыл жасаңыз. Тек әртүрлі оқу техникаларын кешенді қолдану академиялық мәтіндерді терең түсінуді және тиімді меңгеруді қамтамасыз етеді.

Ескертпе 7

Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды аннотациялаумен тиімді біріктіру төрт дәйекті кезеңді қамтиды. Жұмыс мазмұн туралы жалпы түсінік алу үшін мәтінді шапшаң қарап шығудан басталады. Содан кейін зерттеу міндеттеріне релевантты нақты ақпаратты іздеу үшін іздеп оқу жүргізіледі. Параллель белгілер, бөлектеулер және жазбалар көмегімен мәтінді аннотациялау жүзеге асырылады. Аяқтаушы кезең – мазмұнды тұтас түсінуді қалыптастыру үшін алынған ақпаратты шолу және синтездеу.

Осы техникаларды пайдалану кезінде типтік қиындықтар туралы есте сақтау маңызды: тек шапшаң қарап шығу мен іздеп оқумен шектелмеу керек, маңызды егжей-тегжейлерді өткізіп жібермеу қажет және тек жылдамдыққа ғана емес, түсіну сапасына да басымдық беру керек.

Дағдыларды жақсарту үшін үнемі жаттығу, электрондық мәтіндерді өңдеу үшін цифрлық технологияларды пайдалану, ұзын мәтіндерді қысқа фрагменттерге бөлу, ең маңызды бөлімдерді оқудың басымдықтарын анықтау, контекстік нұсқаулар мен перифериялық көруді пайдалану, сондай-ақ шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды белсенді оқумен біріктіру ұсынылады.

3-бөлімге арналған тәжірибелік ұсыныстар

Шапшаң қарап шығуды, іздеп оқуды және аннотациялауды біріктіру әртүрлі когнитивтік процестерді үйлестіруді талап ететін күрделі көп деңгейлі жұмыс болып табылады. Ұсынылған ұсыныстар сізге академиялық мәтіндермен кешенді жұмыс істеудің тиімді жүйесін құруға, сонымен бірге типтік қателіктерден аулақ болуға және түсіну сапасын арттыруға көмектеседі.

1. Маңыздылық деңгейлері бар жеке аннотациялау жүйесін жасаңыз

Тиімді аннотациялау мәтінге кейіннен жүгінген кезде ақпараттың түрі мен маңыздылығын бірден анықтауға мүмкіндік беретін белгілердің нақты жүйесіз мүмкін емес. Көптеген студенттер барлық ақпарат түрлері үшін бірдей бөлектеу тәсілін қолдану қатесін жасайды – мысалы, маңызды нәрселердің барлығын бір сызықпен асты сызып немесе айырмашылықсыз сары маркермен бөлектейді. Мұндай тәсіл аннотацияланған мәтінді тұтас белгілеу алаңына айналдырады, онда қажеттісін жылдам табу мүмкін емес.

Үш деңгейлі визуалдық иерархия жүйесін жасаңыз. *Бірінші деңгей* – өте маңызды ақпарат: кілт анықтамалар, автордың орталық тезистері, зерттеулердің қорытынды қорытындылары. Бұл ақпаратты ең көрнекі тәсілмен бөлектеңіз: қос асты сызу, шеттерде жұлдызша, ашық қызғылт сары немесе қызғылт маркер. Бұл санатқа мәтіннің жалпы көлемінің 5—10%-дан артық болмауы керек – тек ең маңыздысы.

Екінші деңгей – қолдаушы ақпарат: негізгі тезистердің дәлелдері, әдістемелік егжей-тегжейлер, маңызды мысалдар, негізгі статистикалық деректер. Бұл деңгей үшін аз жарқын белгілерді пайдаланыңыз: бір асты сызу, сары маркер, шеттерде тік сызық. Бұл деңгей мәтіннің 15—20%-ын құрауы және бірінші деңгей ақпаратын түсінуге тірек болуы мүмкін.

Үшінші деңгей – контекстік ақпарат: қызықты егжей-тегжейлер, басқа зерттеулермен байланыстар, одан әрі зерделеуге арналған сұрақтар, аз маңызды мысалдар. Бұл ақпаратты минималды түрде белгілеңіз: жеңіл қарындаш штрихы, шеттерде сұрақ белгісі, ашық жасыл маркер. Бұл деңгей контексті сақтауға көмектеседі, бірақ визуалдық қабылдауды шамадан тыс жүктемейді.

Визуалдық иерархиядан басқа, ақпарат түрін кодтайтын шеттердегі символдар жүйесін жасаңыз. Мысалы: «Def» немесе шаршы – анықтама;»!» – маңызды сәт;»?» – түсініксіз, нақтылауды талап етеді; «Ex» немесе үшбұрыш – мысал; жоғары бағытталған жебе – автормен келісемін; төмен бағытталған жебе – келіспеймін; «Meth» – әдістеме; «Res» – зерттеу нәтижелері; «Link» немесе тізбек – басқа теориямен/зерттеумен байланыс.

Негізгі ереже: сіздің жүйеңіз интуитивті болуы және үнемі шифрды ашуға жүгінуді талап етпеуі керек. Алғашқы екі апта белгілеріңіздің жадынамасын көз алдыңызда ұстаңыз, бірақ бір айдан кейін жүйе автоматты болуға тырысыңыз. Шамадан тыс күрделіліктен аулақ болыңыз – 8—10 әртүрлі символдан артық болмасын, әйтпесе қолайлы белгіні таңдауға оқудың өзінен гөрі көбірек уақыт жұмсайсыз.

2. Мәтінді терең меңгеру үшін қабаттап оқу техникасын қолданыңыз

Студенттердің типтік қатесі – шапшаң қарап шығу, іздеп оқу және егжей-тегжейлі аннотациялауды бір өту кезінде бір мезгілде орындауға тырысу. Бұл когнитивтік жүктемені жасайды және жүзсоқтық түсінуге әкеледі. Оның орына қабаттап оқу техникасын (layered reading technique) пайдаланыңыз, онда мәтін арқылы әрбір өтудің нақты анықталған мақсаты және сәйкес аннотациялау деңгейі бар.

Бірінші қабат – минималды аннотациялаумен шапшаң қарап шығу (орташа көлемдегі мақалаға 5—7 минут). Бұл кезеңде сіздің міндетіңіз – мәтіннің құрылымдық картасын жасау және тек ең жалпыны жазып алу. Тек мыналарды белгілеңіз: мақаланың негізгі тақырыбы (басында бір сөйлеммен жазыңыз), бөлімдер құрылымы (негізгі бөліктерді нөмірлеңіз), мақала түрі (эмпирикалық, теориялық, шолу – жоғарыда белгі), релевантілікті алдын ала бағалау (1-

ден 5-ке дейінгі шкала бойынша). Бұл кезеңде басқа белгілер жасаудың қажеті жоқ – бөлектеу немесе асты сызу соблазнына қарсы тұрыңыз.

Екінші қабат – функционалды аннотациялаумен мақсатты іздеп оқу (10—15 минут). Енді сізде мәтін картасы бар кезде, қажетті ақпаратты қай бөлімдерден іздеу керектігін нақты білесіз. Осы мақсатты бөлімдерді кілт сөздеріңізді пайдалана отырып қарап шығыңыз және тек зерттеу сұрақтарыңызға тікелей жауап беретін нәрселерді аннотациялаңыз. Маңыздылықтың екінші және үшінші деңгейінің жүйесін пайдаланыңыз. Шеттерде табылған ақпаратты жинақтайтын қысқа жазбалар жасаңыз (бір абзацқа 3—5 сөзден артық емес). Жұмысыңызға әлеуетті қажет болса, бет нөмірлерімен нақты дәйексөздерді жазып алыңыз.

Үшінші қабат – кеңейтілген аннотациялаумен таңдамалы тереңдетілген оқу (15—25 минут). Іздеп оқу нәтижелерінің негізінде ең маңызды 2—4 бөлімді таңдап, оларды мұқият және ойланып оқыңыз. Енді аннотациялаудың барлық арсеналын қолданыңыз: негізгі идеялар үшін бірінші деңгей бөлектеулері, шеттерде толық жазбалар, мәтінге сұрақтар, басқа дереккөздермен байланыстар, сыни ескертпелер. Дәл осы кезеңде терең түсіну және сыни талдау жүреді.

Төртінші қабат – жинақтаушы жазбалармен синтетикалық шолу (5—7 минут). Бүкіл мәтінді тағы бір рет жылдам қарап шығыңыз, аннотацияларыңызға назар аудара отырып. Мәтіннің әртүрлі бөліктерінен ақпаратты синтездейтін жинақтаушы жазбаларды жасаңыз. Бірінші бетке немесе бөлек құжатқа жазып алыңыз: мақаладан 3—5 негізгі қорытынды, жұмыстың 2—3 күшті жағы, 1—2 шектеу немесе сыни сәттер, басқа оқылған дереккөздермен байланыстар, одан әрі зерттеуге арналған сұрақтар.

Бұл қабаттап оқу техникасы жылдамдық пен түсіну арасындағы теңгерім мәселесін шешеді. Әрбір қабат салыстырмалы түрде аз уақыт алады, бірақ бірге алғанда олар материалды терең және құрылымдалған меңгеруді қамтамасыз етеді. Орташа мөлшердегі мақаламен жұмысқа жалпы уақыт 35—50 минутты құрайды – бұл хаотикалық оқуға қарағанда әлдеқайда аз, бірақ әлдеқайда жақсы нәтижемен.

3. Цифрлық құралдарды механикалық емес, мағыналы түрде пайдаланыңыз

Технологиялық құралдар мәтіндермен жұмыстың тиімділігін айтарлықтай арттыруы да, айтарлықтай төмендетуі де мүмкін – бәрі оларды қалай қолданатыныңызға байланысты. Көптеген студенттер нақты ұғынусыз материалмен жұмыс жасау иллюзиясын жасай отырып, мәтінді цифрлық маркермен механикалық түрде бөлектейді немесе дәйексөздерді библиографияны басқару жүйесіне сақтайды. Осы тұзақтан аулақ болу үшін «ойлауды алмастыру үшін емес, күшейту үшін цифрлық құралдар» принципін ұстаныңыз.

PDF файлдары үшін бөлектеулер мен жазбалардың көп деңгейлі жүйесін қолдайтын арнайы аннотациялау бағдарламаларын (Adobe Acrobat, PDF Expert, Zotero PDF Reader, Hypothesis) пайдаланыңыз. Маңыздылықтың үш деңгейлі жүйеңізге сәйкес келетін түстік схеманы баптаңыз: мысалы, өте маңыздысы үшін қызыл, қолдаушы ақпарат үшін сары, контекст үшін жасыл. Толық түсініктемелер үшін мәтіндік жазбалар функциясын және жылдам символдық белгілер үшін мөр функциясын пайдаланыңыз.

Өте маңызды: тек мәтінді бөлектеумен шектелмеңіз. Әрбір бөлектеу бұл ақпарат неліктен маңызды және ол сіздің зерттеу міндеттеріңізбен қалай байланысты екенін түсіндіретін шеттердегі қысқа жазбамен ілесуі керек. «Менің курстық жұмысымның 2.3 бөліміне маңызды» жазбасы мәтіндегі жай ғана сары жолақтан әлдеқайда құнды.

Көптеген дереккөздермен жұмыс үшін библиографияны басқару жүйелерін (Zotero, Mendeley, EndNote) тек библиографиялық деректерді сақтау үшін ғана емес, жазбаларды ұйымдастыру үшін де пайдаланыңыз. Әрбір дереккөз үшін мынаны көрсететін тегтер (белгілер) жасаңыз: негізгі тақырып, әдістеме, дереккөз түрі, жұмысыңызға релевантілігі. Әртүрлі дереккөздер арасындағы байланыстарды жазып алу үшін байланысты жазбалар функция-

сын пайдаланыңыз. Мысалы, Jones (2020) мақаласына аңдатпадағы «Smith (2018) әдістемесін сынайды» жазбасы әдебиетке шолуды жазуды жеңілдететін интеллектуалдық желі жасайды.

Толық мәтінді іздеу функциясын ойластырылған түрде қолданыңыз. Іздеп оқу кезінде үнемі пайдаланатын кілт сөздер мен байланыстырушы терминдер жиынтығыңыз бар құжат жасаңыз. Жаңа мәтінмен жұмыс істеу кезінде осы терминдер бойынша іздеуді дәйекті қолданыңыз, бірақ табылған сәйкестік айналасындағы контекстті міндетті түрде оқыңыз – алдында және кейін кемінде бір сөйлем. Қай кілт сөздер сіздің саланызда ең өнімді нәтижелерді беретінін жазып отырып, тізімді біртіндеп жақсартыңыз.

Веб-мақалалар және онлайн-журналдармен жұмыс үшін аннотациялауға арналған браузер кеңейтімдерін (Hypothesis, Diigo, Linger) пайдаланыңыз. Олар веб-беттерде тікелей қайта кіру кезінде сақталатын және қолжетімді болатын ашық немесе жабық жазбалар жасауға мүмкіндік береді. Бұл PDF жүктеп алу мүмкін емес ашық онлайн-журналдармен жұмыс істеу кезінде әсіресе пайдалы.

Цифрлық жинақтау тұзағынан аулақ болыңыз: жүздеген бөлектелген дәйексөздер мен жазбаларды жинайтын, бірақ оларға ешқашан қайта оралмайтын жағдай. Апта сайын цифрлық аннотацияларыңызды қарап шығуға 30—40 минут бөліңіз: соңғы аптаның жазбаларын қарап шығыңыз, ұқсас идеяларды біріктіріңіз, тақырыптық жинақтар жасаңыз. Дәл осы қарап шығу процесінде білімдерді терең интеграциялау жүреді.

4. Бақылау сұрақтары арқылы типтік қателіктердің алдын алу жүйесін жасаңыз

Типтік қиындықтарды саналау – бұл тек бірінші қадам; олардың алдын алудың практикалық механизмдерін жасау қажет. Мәтінмен жұмыстың әртүрлі кезеңдерінде өзіңізге қоятын бақылау сұрақтарының жүйесін жасаңыз. Бұл сұрақтар техникаларды автоматты, ойсыз қолдануды тоқтататын өзіндік тоқтаулар рөлін атқарады.

Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуға шамадан тыс тәуелділікке қарсы бақылау сұрақтары. Шапшаң қарап шығу мен іздеп оқуды аяқтағаннан кейін, бірақ мәтінді жабар алдында өзіңізге сұраңыз: «Автордың негізгі дәлелін өз сөзіммен түсіндіре аламын ба?», «Автор басты тезисті қолдауға қандай дәлелдемелер келтіреді?», «Зерттеу әдістемесі қандай (егер қолданылатын болса)?». Егер осы сұрақтарға сенімді жауап бере алмасаңыз, демек, сіз жүзсоқтық шолумен шектелдіңіз және негізгі бөлімдерді егжей-тегжейлі оқуға қайта оралу қажет.

Маңызды егжей-тегжейлерді өткізіп жіберуге қарсы бақылау сұрақтары. Мәтінмен жұмыстың ортасында (екінші қабат оқудан кейін) өзіңізден сұраңыз: «Автор атап өткен зерттеудің қандай да бір шектеулерін байқадым ба?», «Мәтінде негізгі қорытындыны қайшы келетін немесе күрделендіретін ақпарат бар ма?», «Автор деректердің балама интерпретацияларын атайды ма?». Бұл сұрақтар жылдам оқу кезінде өткізіп жіберу оңай, бірақ толық түсіну үшін өте маңызды нюанстар мен егжей-тегжейлерге назарды бағыттайды.

Жылдамдық үшін түсінуден бас тартуға қарсы бақылау сұрақтары. Мәтіннің әрбір бөлімінен кейін қысқа үзіліс (15—20 секунд) жасап, сұраңыз: «Бұл бөлім не туралы екенін түсіндім бе?», «Оның мақаланың жалпы дәлелдемесіндегі рөлі қандай?», «Егер бұл бөлімді әріптесіме түсіндіруім керек болса, мұны істей аламын ба?». Егер жауап теріс болса, қайта оралып, бөлімді баяуырақ оқып, толық аннотациялар жасаңыз.

Өзіңізге осы бақылау сұрақтары бар физикалық немесе цифрлық еске салғыш жасаңыз және оны мәтіндермен жұмыс істеу кезінде көз алдыңызда ұстаңыз. Алғашқы бірнеше апта осы тізімге саналы түрде жүгініңіз; біртіндеп өзіңізге осы сұрақтарды қою дағдысы автоматты болады және сіз типтік қателіктерден табиғи түрде аулақ боласыз.

Қосымша оқудан кейін рефлексия тәжірибесін енгізіңіз: әрбір мәтінмен жұмысты аяқтағаннан кейін қысқа рефлексивтік жазбаны толтыруға 3—5 минут бөліңіз. Жазып алыңыз: оқудың әрбір қабатына қанша уақыт жұмсадыңыз, қандай қиындықтар туындады, қай техни-

калар жақсы жұмыс істеді, ұқсас мәтінмен жұмыс істеу кезінде нені басқаша жасар едіңіз. Бұл тәжірибе метакогнитивтік дағдыларды (metacognitive skills) дамытады және әдебиеттермен жұмыс жүйеңізді үнемі жетілдіруге көмектеседі.

5. Аннотациялау стратегиясын мәтіннің көлемі мен күрделілігіне бейімдеңіз

Барлық мәтін түрлері мен көлемдеріне бірдей тиімді болатын әмбебап аннотациялау стратегиясы жоқ. Қысқа бес беттік мақала мен үш жүз беттік монография іс жүзінде әртүрлі тәсілдерді талап етеді. Материалдың сипаттамалары мен мақсаттарыңызға байланысты аннотациялаудың қарқындылығы мен түрін икемді түрде бейімдеуді үйреніңіз.

Қысқа мәтіндер үшін (10 бетке дейін) – қарқынды аннотациялау. Мұнда егжей-тегжейлі өңдеуге мүмкіндік бере аласыз: аннотациялау жүйесінің барлық деңгейлерін пайдаланыңыз, шеттерде толық жазбалар жасаңыз, белсенді бөлектеңіз және асты сызыңыз. Толық төрт қабатты оқу хаттамасын қолданыңыз. Мақсат – барынша терең түсіну және мәтінді дайын анықтамалық материал ретінде пайдалану мүмкіндігі.

Орташа көлемдегі мәтіндер үшін (10—30 бет) – таңдамалы аннотациялау. Қабаттап оқу техникасын пайдаланыңыз, бірақ үшінші қабатта (терең оқу) мәтіннің тек 30—40%-ына – ең релевантты бөлімдерге – назар аударыңыз. Қалған бөліктер тек екінші қабаттың базалық аннотациялауын алады. Шеттерде қысқарақ жазбалар жасаңыз, бірақ төртінші қабатта толық жинақтаушы жазбалар жасауды міндетті түрде орындаңыз.

Көлемді мәтіндер үшін (монографиялар, диссертациялар, 50+ бет) – құрылымдық аннотациялау (structural annotation). Мұнда әрбір бетті қарқынды аннотациялау физикалық түрде мүмкін емес. Оның орына құрылымдық жүйе жасаңыз: міндеттеріңізге ең релевантты 5—7 негізгі тарау немесе бөлімді бөліп көрсетіңіз. Тек осы бөлімдер төрт қабатты техниканы қолданумен егжей-тегжейлі аннотациялауды алады. Қалған бөліктер үшін шапшаң қарап шығумен және қысқа резюме (бір тарауға 2—3 сөйлем) жасаумен шектеліңіз. Бүкіл мәтіннің «навигациялық картасы» бар бөлек құжат жүргізіңіз: әрбір бөлімге қысқа аңдатпалары бар мазмұны және негізгі ақпараты бар беттердің көрсетілуі.

Мәтіннің күрделілігін де ескеріңіз. Арнайы терминология мол техникалық күрделі мәтіндер үшін қарқынды баяулатып, аннотациялау қарқындылығын арттырыңыз: анықтамаларды жазып алыңыз, күрделі тұжырымдамаларды визуализациялау үшін сұлбалар жасаңыз, түсініксіз сәттерді нақтылау үшін қосымша дереккөздерге сілтемелер жасаңыз. Қолжетімдірек мәтіндер үшін жылдамырақ және егжей-тегжейлірек емес стратегияны пайдалануға болады.

«Уақыт инвестициясы маңыздылыққа пропорционалды» принципін есте сақтаңыз. Әдебиеттер тізіміңіздегі барлық мәтіндер бірдей маңызды емес. Зерттеуіңіздің теориялық өзегін құрайтын 5—7 негізгі дереккөзді анықтап, оларға барынша егжей-тегжейлі аннотациялауды қолданыңыз. Перифериялық дереккөздер үшін базалық деңгейдегі өңдеу жеткілікті.

4. МӘТІНДІК АҚПАРАТТЫ ЕРЕКШЕЛЕУ ТЕХНИКАСЫН МЕҢГЕРУ

Мәтінді ерекшелеу (highlighting) оқу және материалды зерделеу дағдыларын айтарлықтай арттыра алатын күшті техника болып табылады. Бұл тарауда біз маңызды ақпаратты белсенді ерекшелеу техникасын, оның артықшылықтары мен тиімді қолдану тәсілдерін қарастырамыз. Ерекшелеудің негізгі мақсаты – оқығанды түсіну деңгейін арттыру, материалды есте сақтауды жақсарту және жақсы оқу нәтижелеріне жету.

Мәтінді ерекшелеу жай ғана механикалық орындау емес, саналы, мақсатты тәсілді талап ететінін түсіну маңызды. Ол материалмен одан әрі жұмыс жасау үшін ең маңызды фрагменттерді іріктеуге нақты бағытталуы керек.

Ескертпе 8

Мақсаттылық нақты анықталған мақсатқа жетуге табанды бағдарлануды, оны іске асыруға ойластырылған және дәйекті көзқарасты білдіреді.

Дәлдік деректерге, фактілерге және тапсырманың шарттарына қатаң сәйкестікті, сондай-ақ мақсатты қоюдан бастап оны орындауға дейінгі барлық нәрседе барынша егжей-тегжейлілік пен нақтылық талабын болжайды.

Мәтінді тиімді ерекшелеудің негізгі аспектілері

Тәжірибелік ұсыныстарға көшер алдында ерекшелеу техникасының тиімділігін анықтайтын негізгі аспектілерді қарастырайық.

Бірінші және іргелі аспект – ерекшелеу мақсатын түсіну. Ерекшелеу мәтіндегі негізгі ақпаратты белгілеу үшін визуалдық бағдар (visual reference point) ретінде қызмет ететінін, негізгі ұғымдарға, идеяларға, дәлелдемелерге және маңызды егжей-тегжейлерге назар аударуға көмектесетінін саналау қажет (сурет 6). Сонымен қатар, бұл материалды қайта зерделеуді айтарлықтай жеңілдетеді.

Екінші аспект ерекшелеуге таңдамалы көзқарасқа қатысты. Мәтінмен тиімді жұмыс тек ең маңызды ақпаратты іріктеуді талап етеді, барлығын қатарынан шамадан тыс асты сызбай. Мұндай селективті тәсіл (selective approach) оқығанды терең түсінуді қамтамасыз етеді және мәтінді визуалдық белгілермен шамадан тыс жүктемейді.

Үшінші аспект түстік кодтау (color coding) мен символдарды пайдаланумен байланысты. Әртүрлі түстер мен символдар мәтіндегі ақпаратты иерархиялау үшін визуалдық жүйе жасауға мүмкіндік береді. Одан әрі тарауда түстік кодтаудың ұсынылатын сұлбалары және деректерді санаттау үшін символдарды стратегиялық пайдалану қарастырылады.

Төртінші аспект – ерекшелеуді аннотациялаумен біріктіру. Аннотациялау (annotating) ерекшелеумен үйлескенде, материалды меңгеру айтарлықтай күшейеді, өйткені мәтінге тікелей белгілер мен сұрақтар қосу мүмкіндігі пайда болады. Мұндай кешенді тәсіл сондай-ақ сыни ойлауды (critical thinking) дамытуға ықпал етеді.

Бесінші аспект әртүрлі мәтін түрлеріне жеке көзқарасты болжайды. Әртүрлі жанрлар – ғылыми жұмыстар, оқулықтар, зерттеу мақалалары, көркем әдебиет – ақпаратты ерекшелеуге арнайы көзқарасты талап етеді. Техниканы нақты материалдың ерекшеліктеріне бейімдей білу оның тиімділігін айтарлықтай арттырады.

- Сұрақ: 50% азия тек браконьерлікпен байланысты ма? Табиғи ортаның бұзылуы қалай әсер етті?
- Күміс: Тыйым қаншалықты тиімді болды? 2-абзацта жағдай жақсарды, бірақ бұл тек тыйымға байланысты ма?

АФРИКА ПІЛДЕРІНІҢ ПОПУЛЯЦИЯСЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕР

1979 жылы Африкада 1,3 миллион піл тіршілік етті. Алайда, браконьерлік қызметтің өсуіне байланысты жағдай нашарлады. Сондықтан, халықаралық қорғау бағдарламалары басталды. Доктор Синтия Мосс пен профессор Иан Дуглас-Гамильтон 1989 жылы маңызды баяндама жариялады. Олардың деректері бойынша, піл популяциясы 50%-ға азайды (Smith et al., 2018; Jones & Patel, 2019). Осыған байланысты пілдің сүйегін сатуға халықаралық тыйым салынды.

1995-2000 жылдар аралығында жағдай біртіндеп жақсарды. Кения ұлттық паркінде пілдер саны 7 000-нан 12 500-ге өсті (Nguyen et al., 2019). Сонымен қатар, Танзанияда 15 жаңа қорық құрылды. Міне, қорғау шаралары нәтиже берді. 2016 жылы биолог Пул мен зоолог Колин Чапмен 3 жылдық зерттеу аяқтады. Олар 415 000 африкалық піл санағанын хабарлады. Дегенмен, орман пілдері 111 000-ға дейін азайды. Демек, күрес жалғасуы керек.

Қорғау жұмысы ойланнан күрделірек екен. Бір жерде табыс бар, екінші жерде - жоқ. Бұл менің жобам үшін маңызды сабақ: **ЖАЛПЫ ПАМА ШЕШІМДЕР ЖҰМЫС ІСТЕМЕЙДІ.** $P = 5000 * e^{(0.05*t)}$

Таңалдырған нәрсе: Неге орман пілдері қорғалмады? Олар қолайсыз жерде ме, әлде қаржыландыру тек парктарға бағытталған ба?

2020 жылдың маусымында 32 мемлекет Найроби декларациясына қол қойды. Осыған қарамастан, 2021 жылы браконьерлік 23%-ға өсті (Lee, 2020). Профессор Фиона Майзелс 2022 жылдың қыркүйегінде 68 піл жоғалғанын растады. Қорыта айтқанда, 1979-2022 жылдар аралығында популяция 70%-ға азайды. Сондықтан доктор Синтия Мосс пен Джойс Пул 2025 жылға дейін күшейтілген қорғау бағдарламасын ұсынады. Міне, табиғатты қорғау – адамзаттың міндеті.

ПАРАДОКС:
2020: 32 мемлекет декларацияға қол қойды
2021: Браконьерлік 23%-ға өсті

КҮЙЗЕЛІС СЕЗІМІ: 70% азия - бұл апаттық нәтиже. 43 жылда. Қандай басқа түр осыншама жағалды? Үмітсіздік: Декларация болды, бірақ браконьерлік өсті. Бұл саяси шараларға сенімсіздік туғызады. Нақты әрекет керек, қазір емес.
ДЕГЕНМЕН: Moss пен Poole әлі күресуде. 1989 жылдан бері жұмыс істейді. Бұл қандай да бір үміт береді - адамдар берілмейді.
Менің жобам: Ұзақ мерзімді міндеттеме қажет. Жылдам шешімдер жоқ. Бұл марафон, спринт емес.

98

Сурет 6 – Мәтінді түспен, асты сызумен, шартты белгілермен және таңбалармен ерекшелу тәсілдерінің мысалы

Алтыншы аспект мәтінді белсенді және пассивті ерекшелу арасындағы айырмашылыққа қатысты. Белсенді ерекшелу (active highlighting) нақты мақсаттарды қоюмен мақсатты процесс болып табылады, ал пассивті ерекшелу (passive highlighting) – бұл саналы мақсатсыз фрагменттерді кездейсоқ және еркін белгілеу. Одан әрі белсенді әдістің негізгі артықшылықтары қарастырылады және ерекшелу техникасын саналы және стратегиялық қолданудың маңыздылығын көрсету үшін пассивті тәсілдің кемшіліктері көрсетіледі.

Жетінші аспект – ерекшеленген ақпаратты талдау және жинақтау. Ерекшелеу процесін аяқтағаннан кейін алынған деректерді талдау және жинақтау қажет. Төменде ерекшеленген ақпаратты жүйелеу және одан әрі жұмыс үшін қысқа резюме жасау әдістері қарастырылады.

Ақырында, сегізінші аспект ерекшелеуді оқыту құралы ретінде қарастырады. Бұл техника емтихандарға, тестілерге және басқа оқу тапсырмаларына дайындалу кезінде тиімді құрал бола алады, білімді құрылымдауға және негізгі мәліметтерге жылдам жүтінуге көмектеседі.

Ескертпе 9

Ерекшелеу мақсаты негізгі ақпарат үшін визуалдық бағдар және жылдам қайталау құралын жасауда. Таңдамалы ерекшелеу (selective highlighting) шамадан тыстықтан аулақ бола отырып, тек маңызды егжей-тегжейлерді белгілеуді болжайды. Түс пен символдармен кодтау ақпаратты ыңғайлы қайта зерделеуге арналған құрылымдауға көмектеседі. Ерекшелеу кезінде аннотациялау сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді. Әртүрлі мәтіндермен жұмыс істеу кезінде техниканы нақты материалдардың ерекшеліктеріне бейімдеу қажет. Пассивті ерекшелеу емес, белсенді, мақсатты көзқарасты ұстану маңызды. Шолу және резюме ақпаратты одан әрі пайдалану үшін жүйелеуге мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, оқыту құралы ретіндегі ерекшелеу материалды тереңірек меңгеруге ықпал етеді.

4.1. Мәтінді ерекшелеу мақсатын түсіну

Мәтінді ерекшелеу пассивті қабылдауды белсенді және интерактивті танымдық процеске айналдыруға мүмкіндік береді. Ерекшелеудің әртүрлі тәсілдерін меңгеруге кірісер алдында осы әдістің іргелі мәнін саналау қажет. Бұл бөлімде ерекшелеудің визуалдық бағдар ретіндегі көп қырлы рөлі, оның артықшылықтары, сондай-ақ бұл техника оқырманға мәтіннен ең маңызды мәліметтерді алуға және есте сақтауға қалай мүмкіндік беретіні қарастырылады.

Ерекшелеудің бірінші және негізгі артықшылығы – мәтінді түсіну тереңдігін арттыру (кесте 2). Ерекшелеу оқырманға үлкен ақпарат көлемін ұғынуға көмектесетін визуалдық бағдар рөлін атқарады. Маңызды фрагменттерді, кілт терминдерді және негізгі идеяларды іріктеу арқылы материалдың ең маңызды аспектілеріне назар аударуға болады. Мұндай селективті тәсіл мазмұнды тереңірек меңгеруге ықпал етеді, өйткені назар шынында маңызды егжей-тегжейлерге шоғырланады.

Екінші артықшылық негізгі ұғымдар мен идеяларды ерекшелеумен байланысты. Осы техниканың арқасында оқырман мәтінді зерделеу кезінде бағдар рөлін атқаратын ең маңызды ұғымдар мен іргелі идеяларды белгілей алады. Мұндай тәсіл мазмұнды тұтас түсінуді анықтайтын сол аспектілерге назарды шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Үшінші артықшылық күрделі мәтіндермен жұмыс істеу кезінде әсіресе маңызды. Ғылыми және техникалық материалдар көбінесе көлемді және қабылдауға қиын мәліметтерді қамтиды. Ерекшелеу тәсілі ең маңызды фрагменттерді белгілей отырып, мұндай материалды құрылымдауға мүмкіндік береді. Бұл мәтінде бағдарлауды жеңілдетеді және ақпаратты кезек-кезеңімен меңгеруге ықпал етеді, түсіну процесін басқарылатын және тиімдірек етеді.

Функция	Сипаттама	Тәжірибелік мысал
Мәтінді түсінуді жақсарту	Күрделі ақпаратты тиімді өңдеуге ықпал ететін визуалдық иерархияны жасау	Фотосинтез туралы тарауда анықтамаларды, химиялық реакцияларды және орта факторларын ерекшелеу
Негізгі ұғымдарды анықтау	Орталық идеяларды қосалқы егжей-тегжейлерден ажырату, навигациялық бағдарларды жасау	Зерттеу мақаласында орталық гипотезаны, негізгі нәтижелерді және басты қорытындыларды белгілеу
Күрделі мәтіндер бойынша навигация	Тығыз мазмұнды басқарылатын тақырыптық бөлімдерге бөлу	Философиялық шығармаларда "категориялық императив" сияқты кілт терминдерді ерекшелеу
Белсенді оқуды қолдау	Саналы шешімдер арқылы оқуды пассивтіден белсенді өзара іс-қимылға айналдыру	Ақпараттың маңыздылығын бағалау үшін үзіліс жасауды талап ететін ерекшелеудің физикалық әрекеті
Қайталауды жеңілдету	Толық қайта оқусыз тиімді қайталау үшін визуалдық бағдарларды жасау	Емтиханға дайындалу үшін негізгі мерзімдерді, тарихи қайраткерлерді және оқиғаларды ерекшелеу
Сыни ойлауды ынталандыру	Бағалау және басымдық беру процестері арқылы аналитикалық дағдыларды дамыту	Дәлелді мәтіндерде тұжырымдар мен дәлелдемелерді ерекшелеу туралы шешімдер қабылдау
Жазбаларды жүргізуді күшейту	Аннотациялау процесін толықтыру, шеттердегі жазбалар үшін мазмұнды анықтау	Әдеби мәтіндегі метафораларды ерекшелей отырып, бір мезгілде тақырыптармен байланыстарды аннотациялау

Кесте 2 – Академиялық оқуда мәтінді ерекшелеудің функциялары

Төртінші артықшылық ерекшеленудің белсенді оқуға ықпал ететінінде. Мәтін жай ғана көз алдынан «өтетін» пассивті қабылдаудан айырмашылығы, ерекшелену оқуды белсенді және белсенді қатысатын процеске айналдырады. Маңызды егжей-тегжейлер туралы белгілер қалдыра отырып, оқырман мәтінмен саналы түрде өзара іс-қимыл жасайды, ең құнды ақпаратты мақсатты түрде іріктейді. Мұндай жұмыс фокус пен назарды шоғырландыруды арттырады, оқығанды тереңірек түсінуді қамтамасыз етеді.

Бесінші артықшылық материалды қайталау және қайта қарауға қатысты. Ерекшеленген мәтін фрагменттері ақпаратқа кейіннен жүгіну үшін пайдалы ресурсқа айналады. Белгіленген ең маңызды мәліметтерді жылдам табу мүмкіндігінің арқасында оқырман материалды қайта зерделеу кезінде меңгерілген білімді тиімді бекіте алады.

Алтыншы артықшылық сыни ойлау дағдыларын дамытумен байланысты. Ақпаратты ерекшелену оны бағалауды және ең маңызды фрагменттерді іріктеуді болжайды, бұл мәтін мазмұнын сыни талдау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Қандай ақпаратты ерекшелену керектігі туралы негізделген шешімдер қабылдай отырып, оқырман аналитикалық ойлау қабілетін дамытады.

Жетінші артықшылық жазбалар жүргізу және аннотациялау дағдыларын дамытуда. Ерекшелену және одан кейін ерекшеленген фрагменттерді аннотациялау тығыз байланысты: ерекшеленуді орындай отырып, оқырман содан кейін аннотация түрінде жазып алуға болатын ең құнды ақпаратты анықтайды. Бұл жазбаларды тиімді жүргізу дағдыларын игеруге ықпал етеді және негізгі мәліметтерді жақсырақ құрылымдауға және бекітуге мүмкіндік береді.

Осылайша, ерекшелену мақсаты мен рөлін түсіну оны тиімді пайдаланудың негізгі шарты болып табылады. Визуалдық бағдар ретінде бұл әдіс мәтінді терең түсінуге, негізгі ұғымдар мен идеяларды ерекшеленуге ықпал етеді, белсенді оқуға жәрдемдеседі және ақпаратты жадыда сенімді бекітуге көмектеседі.

Ескертпе 10

Ерекшелену ақпаратты белсенді қабылдау үшін визуалдық бағдар рөлін атқарады және негізгі егжей-тегжейлерге, ұғымдарға және идеяларға назар аудару арқылы түсінуді жақсартуға ықпал етеді. Техника мәтіннің орталық тақырыптары мен дәлелдерін ерекшеленуге көмектеседі, көлемді және күрделі материалдарда бағдарлауды жеңілдетеді. Ерекшелену оқуды белсенді процеске айналдырады, қабылдау фокусын арттырады және негізгі сәттерді қайталау мен бекіту үшін пайдалы құрал болып табылады. Сонымен қатар, бұл әдіс ақпаратты бағалау арқылы сыни ойлауды дамытады және жазбалар мен аннотацияларды тиімді жүргізуге ықпал етеді.

4.2. Тиімді стратегия ретіндегі таңдамалы ерекшелену

Тиімді ерекшелену мәтіннің әрбір фрагментін реттілікте белгілеу дегенді білдірмейді. Керісінше, бұл процесс ең маңызды ақпаратты іріктеуге салмақты және селективті көзқарасты болжайды (сурет 7). Осы бөлімде таңдамалы ерекшелену (selective highlighting) тұжырымдамасы қарастырылады, оның мәні тек негізгі элементтерді мұқият таңдауда. Мұндай стратегия әдістің артықшылықтарын оңтайландырады, назарды тек зерделенетін мәселенің мәнін меңгеруге ықпал ететін материалға шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Таңдамалы ерекшеленудің бірінші және іргелі принципі – негізгі ақпаратты ерекшелей білуде. Бұл кезең ең маңызды мәліметтерді анықтаудан тұрады: негізгі идеялар, орталық дәлелдер, растаушы дәлелдемелер және маңызды егжей-тегжейлер. Дәл осы элементтер кез келген мәтіннің мағыналық қаңқасын құрайды және бірінші кезектегі назарды қажет етеді.

Ескертпе 11

Негізгі дәлелдер (main arguments), сондай-ақ басты тезистер (main theses) деп аталатын, шығармада немесе сөйлеу кезінде баяндалған орталық тұжырымдар немесе ұстанымдар болып табылады. Бұл дәлелдеуді немесе негіздеуді талап ететін негізгі көзқарастар. Әдетте негізгі дәлелдер кіріспеде немесе мәтіннің басында тұжырымдалады, сол арқылы оның құрылымын анықтайды.

Сурет 7 – Маңыздылық индикаторларының элементтері

Қолдаушы дәлелдемелер (supporting evidence) – бұл автор негізгі тезистерді негіздеу үшін келтіретін фактілер, деректер, мысалдар немесе иллюстрациялар. Олар орталық ережелерді нығайтады және аудиторияны қорытындылардың дұрыстығына сендіреді. Дәлелдемелерді егжей-тегжейлі және логикалық баяндау автордың ұстанымын сенімді түрде ұсыну үшін шешуші маңызға ие.

Маңызды егжей-тегжейлер (significant details) – бұл негізгі дәлелдерді түсінуге тереңдік пен контекст беретін нақтылайтын фактілер, дәйексөздер, статистикалық деректер, тарихи сілтемелер және басқа да егжей-тегжейлер.

Эсседе немесе ғылыми мақалада негізгі дәлелдер, әдетте, тезистерде немесе кіріспеді тұжырымдалады. Жұмыстың негізгі бөлігі тезистерді

негіздеу үшін қолдаушы дәлелдемелер мен маңызды егжей-тегжейлерді баяндауды қамтиды. Қорытынды орталық ережелерді қайта баяндайды және жұмыста ұсынылған негізгі дәлелдемелерді қысқаша көрсетеді.

Екінші принцип – мақсатты оқу (*purposeful reading*). Ақпаратты мақсатты іріктеу селективтіліктің кілті болып табылады. Оқырман *өз мақсатын нақты түсінуі керек*: тақырыпты меңгеру, жұмысқа арналған дәлелдерді іріктеу немесе емтиханға дайындалу. Нақты мақсаттың болуы басымдықтарды белгілеуге және осы мақсатқа ең өзекті мәліметтерді ерекшелеуге мүмкіндік береді.

Үшінші принцип шамадан тыс ерекшелеуден сақтандырады. Мәтінмен жұмыс істеу кезіндегі типтік қателіктердің бірі – ерекшелеу құралдарын шамадан тыс пайдалану. Тым көп фрагменттер белгіленгенде, белгілердің әсері бұлыңғырланады және басқалардың арасынан шынайы релевантты егжей-тегжейлерді анықтау қиынға соғады. Бұл мәселенің алдын алу үшін ерекшелеу құралдарының көлемін саналы түрде бақылау қажет, «азырақ – жақсырақ» принципіне сүйене отырып.

Төртінші принцип түстік кодтау мен символдарды қолдануға қатысты. Әртүрлі түстер мен арнайы символдарды пайдалану таңдамалы ерекшелеудің тиімділігін айтарлықтай арттырады. Оқырмандар әртүрлі ақпарат түрлерін белгілеудің өздерінің жүйесін жасай алады, бұл ең маңызды деректерге назарды шоғырландыруды жеңілдетеді. Мұндай жүйе ерекшеленген мазмұнның әртүрлі санаттарын нақты ажыратуға және мәтінге қайта жүгінген кезде материалда жылдам бағдарлауға мүмкіндік береді.

Бесінші принцип назарды негізгі тезистер мен орталық дәлелдерге бағыттайды. Бұл элементтер таңдамалы ерекшелеу кезінде бірінші кезектегі назарды қажет етеді, өйткені дәл олар мәтіннің мағыналық құрылымын анықтайды. Іргелі идеялар мен ережелерге назар аудару үшін ерекшелеу техникаларын тиімді қолдану ақпаратты терең ұғынуға алғышарттар жасайды.

Алтыншы принцип растаушы дәлелдемелерге назар аударады. Дәлелдемелік базаны ерекшелеу мәтіндегі идеялар мен ұғымдар арасындағы ішкі байланыстарды орнатуға ықпал етеді. Автордың ұстанымын нығайтатын немесе қосымша контекст қамтамасыз ететін дәлелдерді мақсатты түрде белгілеу пайымдауларды құру логикасын тереңірек ұғынуға және автор өз дәлелдемесін қалай құратынын қадағалауға мүмкіндік береді.

Жегінші принцип анықтамалар мен кілт терминдерді ерекшелеудің маңыздылығын атап көрсетеді. Негізгі ұғымдар мен терминдердің анықтамалары ұсынылған материалдың тұжырымдамаларын меңгеру үшін қажет. Мәтіннің мұндай элементтерін мақсатты түрде ерекшелеу оларға назар аударады және маңызды ақпаратты түсіну мен меңгеруді жеңілдетеді. Анықтамалар мен терминологияны дұрыс түсіну баяндалған идеяларды тереңірек меңгеру үшін берік іргетас жасайды.

Сегізінші принцип ерекшелеудің саны мен сапасының теңгеріміне қатысты. Таңдамалы ерекшелеудің мақсаты ақпараттың максимумын белгілеу емес, ең релевантты мәліметтерді тиімді түрде ерекшелеу болып табылады. Қабылдау процесіне олардың әсерін барынша арттыру үшін ерекшелеулердің көлемі мен құндылығы арасындағы оңтайлы арақатынасты табу қажет.

Қорытындылай келе, таңдамалы ерекшелеу – бұл жетілдіруді және салмақты көзқарасты талап ететін дағды екенін атап өту керек. Негізгі ақпаратты іріктеу, мақсатқа назар аудару, шамадан тыс ерекшелеуден аулақ болу және мақсатты түстік кодтау тәсілдерін қолдана отырып, оқырман ақпаратты түсіну деңгейін айтарлықтай арттырып, мәтінді визуалды түрде құрылымдай алады. «Азырақ – жақсырақ» принципіне сүйене отырып (кесте 3), ең релевантты элементтерді ерекшелеуді қамтамасыз етіп, оқу процесіне үлкен тереңдік пен құндылық бере аламыз.

Нені ЕРЕКШЕЛЕУ керек	Нені ерекшелеуге болмайды	Дұрыстықты тексеру
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Автордың орталық дәлелдері. ☐ Терминдердің кілт анықтамалары. ☐ Маңызды деректер мен статистика. ☐ Басты идеяларды иллюстрациялайтын айқын мысалдар. ☐ Қорытындылар мен тұжырымдар. ☐ Абзацтардың тақырыптық сөйлемдері. 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Кіріспе және байланыстырушы тіркестер. ☐ Егжей-тегжейлі сипаттамалар мен егжей-тегжейлер. ☐ Шамадан тыс мысалдар (біреуі жеткілікті). ☐ Жалпыға мәлім ақпарат. ☐ Бұрын ерекшеленгеннің қайталануы. ☐ Барлығын қатарынан "әр жағдайда керек болады деп". 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Мәтіннің ≤ 15%-ы ерекшеленген бе? ☐ Бет визуалды түрде таза ма? ☐ Тек ерекшеленгені бойынша негізгі идеяларды қалпына келтіруге бола ма? ☐ Әрбір ерекшеленудің нақты себебі бар ма? ☐ Ерекшелеу оқу мақсаттарына сәйкес келе ме?
<p>Алтын ереже: күмән келтірсеңіз — ерекшелемеңіз. Көп ерекшеленгеннен гөрі, аз ерекшеленген дұрыс.</p>		

Кесте 3 – Жадынама: ерекшелеудегі «азырақ көбірек білдіреді» принципі

Ескертпе 12

Таңдамалы ерекшелеу «азырақ – жақсырақ» принципіне негізделеді және әсерді барынша арттыру үшін салмақты көзқарасты қолдануды болжайды. Мәтінмен жұмыс істеу кезінде негізгі идеяларды, дәлелдемелерді және кілт терминдерді ерекшелеу керек, *қойылған мақсаттарға байланысты* мақсатты ерекшелеу жүзеге асырылады. Белгілердің әсерін сақтау үшін шамадан тыстықтан аулақ болу маңызды және әртүрлі ақпарат түрлерін саралау үшін түстік кодтау мен символдарды пайдалану керек. Басымдықты негізгі идеялар мен орталық дәлелдерге беру керек, логикалық байланыстарды орнату үшін дәлелдемелерді белгілеу қажет. Анықтамалар мен кілт терминдерге ерекше назар аудару керек, сонымен бірге белгілердің саны мен сапасының теңгерімін сақтау қажет.

4.3. Түстік кодтау мен символдарды пайдалану

Мәтінді ерекшелеу маңызды мәліметтерді атап көрсетудің тиімді тәсілі болып табылады, алайда түстік белгілеу мен символиканы қолдану бұл тәжірибені сапалық жаңа деңгейге көтереді. Бұл бөлімде ерекшелеу техникасында түстік кодтау мен символдарды пайдалану тәсілдері қарастырылады. Бұл тәсілдер оқырманға белгілерді визуалды иерархиялау мүмкіндігін қамтамасыз етеді, ақпаратты тереңірек түсіну және материалды тиімді меңгеру үшін оны ұйымдастыруды жеңілдетеді.

Тиімді түстік кодтаудың принциптері

Өзіңіздің түстік белгілеу жүйеңізді жасауға кірісер алдында мәтінді визуалды ұйымдастыру нәтижесінен соншалықты маңызды екенін түсіну қажет. Ақпаратты визуалды құрылымдау мәтінді қабылдау сапасын айтарлықтай арттырады: түстік кодтар мен символдарды әртүрлі деректер түрлерімен байланыстыру арқасында оқырманға негізгі элементтерді ерекшелеу жеңілірек және жылдамырақ болады.

Келесі маңызды қадам – түстік кодтаудың оңтайлы жүйесін іріктеу. Оны таңдауға әртүрлі тәсілдер бар: үш-төрт түстен тұратын шектеулі түстер гаммасы, тақырыптар бойынша стандартты түстік кодтау немесе *нақты мақсаттарға арналған* жеке белгілеу сұлбалары. Мақсат ақпаратты визуалды ұйымдастырудың барынша тиімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Түстік кодтау жүйесін пайдалану кезінде түстік белгілерді түсіндірудің дәйектілігі мен біркелкілігі принципті маңызға ие. Әрбір түс немесе символ мен оның мағынасы арасында бірмәнді байланыс орнату қажет, бұл белгілерді интерпретациялау кезінде екіұштылықтан аулақ болуға мүмкіндік береді.

Мәтіннің негізгі идеялары мен қосалқы тақырыптарын түспен белгілеу оның құрылымын жедел қабылдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді (кесте 4). Осының арқасында оқырман материалды құру логикасын нақты қабылдайды және ұғымдар иерархиясында жылдам бағдарлай алады.

Түс	Мақсаты	Мысалдар
Сары	Негізгі идеялар мен ұғымдар	Негізгі идеяларды немесе басты дәлелдерді ерекшелейді
Жасыл	Растайтын дәлелдемелер	Мысалдарды, дәйексөздерді, статистиканы ерекшелейді
Көк	Анықтамалар мен маңызды терминдер	Кілт ұғымдарды ерекшелейді және анықтайды
Қызғылт	Қарсы дәлелдер немесе қайшылықтар	Қарама-қарсы көзқарастарды ерекшелейді
Қызғылт сары	Жеке идеялар мен ойлар	Өз ойларын, сұрақтарды ерекшелейді
Күлгін	Сұрақтар немесе түсініксіз жерлер	Нақтылауды талап ететін фрагменттерді ерекшелейді

Кесте 4 – Академиялық оқу және аннотациялауға арналған түстік кодтау жүйесінің мысалы

Автордың негізгі идеяларын нығайтатын дәлелдерді, дәлелдемелерді және мысалдарды мақсатты түрде ерекшелеу ақпаратты тереңірек ұғынуға ықпал етеді. Мұндай тәсіл растаушы фактілерді ерекшелеуге және дәлелдеменің толық картасын жасауға мүмкіндік береді, баяндау логикасын қабылдауды күшейтеді.

Түстік кодтау жүйесінде анықтамалар мен кілт терминдерді саралау ерекше орын алады. Терминологияны дұрыс түсіну орталық тұжырымдамаларды меңгеру үшін шешуші маңызға ие, сондықтан анықтамалар мен терминдерді көрнекі түрде ажырату оларға назарды аударады және кілт лексиканы меңгеруді жеңілдетеді.

Түстік кодтау мен арнайы символдарды бірлесіп қолдану мәтін фрагменттерін қосымша ерекшеленуді қамтамасыз етеді. Белгілерді мақсатты түрде пайдалану негізгі идеялар мен тұжырымдамаларды, ұғымдар арасындағы ішкі байланыстарды, сондай-ақ эмоционалды-бағалаушы аспектілерді визуализациялауға мүмкіндік береді. Мұндай белгілеу ең маңызды элементтерге назар аударып, айқын және есте қаларлық визуалдық қатар жасайды.

Ақырында, әрбір оқырманның қабылдау мен есте сақтаудың бірегей ерекшеліктері бар, сондықтан түстік белгілеу жүйесін жеке стильге бейімдеу маңызды. Мұндай жекелендірудің мақсаты – академиялық оқу процесінде барынша тиімді нәтижелерге жету үшін белгілер техникасын қолдануды оңтайландыру.

Түстік кодтаудың тәжірибелік мысалдары

Өзіндік белгілеу жүйесін жасауға көмектесетін түстік кодтау арқылы ақпаратты жіктеудің нақты мысалдарын қарастырайық.

Негізгі идеяларды, кілт тезистерді және орталық дәлелдерді белгілеу үшін тұрақты айқындаушы түсті, мысалы сары түсті пайдалану ұсынылады. Мұндай түстік белгілеу ең маңызды ережелерді жылдам байқауға және назар аударуға, материал баяндау құрылымында жеңіл бағдарлауға және қайта оқу кезінде негізгі ойларды табуға мүмкіндік береді. Негізгі идеяларды арнайы түспен ерекшелеу мәтіннің ақпараттық иерархиясын оңтайлы қабылдауды қамтамасыз етеді және түстік кодтаудың базалық тәсілдерінің бірі болып табылады.

Қосалқы тақырыптарды – негізгі ойды нақтылайтын немесе толықтыратын мәтін бөлімшелерін – белгілеу үшін қызыл түсті пайдалану мақсатқа сай. Мұндай белгілеу сұлбасы материалды негізгі бөлімдер мен бөлімшелерге визуалды құрылымдауға, ұғымдар иерархиясында жылдам бағдарлауға және тақырыптың негізгі және қосымша аспектілері арасындағы байланысты ұғынуға мүмкіндік береді. Қосалқы тақырыптарды бөлек түспен ерекшелеу ақпаратты баяндау логикасы мен оны жіктеу туралы нақты түсінік береді.

Қолдаушы дәлелдемелерді – автордың ұстанымын негіздейтін фактілерді, дәйексөздерді, мысалдарды және басқа дәлелдерді – белгілеу үшін жасыл түсті немесе арнайы символды, мысалы астериск (*) пайдалануға болады. Мұндай белгілер жүйесі тезистерді негіздейтін материалды жылдам табуға, негізгі ережелер мен олардың дәлелдемелік базасы арасындағы байланысты орнатуға, сондай-ақ қайта оқу кезінде дәлелдемені жеңіл тексеруге мүмкіндік береді. Дәлелдемелерді ерекшелеу баяндау логикасын күшейтеді және ақпаратты меңгеруді тереңдетеді.

Анықтамалар мен кілт терминдерді атап көрсету үшін көк түсті немесе жеке символды, мысалы ромб (♦) пайдалану мақсатқа сай. Мұндай белгілер сұлбасы кілт ұғымдарды ерекшелейді, таныс емес сөздердің түсініктемелерін іздеуді жеңілдетеді, негізгі терминологияны меңгеруге ықпал етеді және терминдердің мағыналарын берік есте сақтау маңыздылығын көрсетеді. Анықтамаларды бірегей символмен белгілеу ақпаратты оны тереңірек меңгеруге арналған тиімді құрылымдауға мүмкіндік береді.

Балама немесе даулы көзқарастарды – автордың көзқарасына қарама-қарсы ұстанымдарды – белгілеу үшін, мысалы, қызғылт түсті пайдалануға болады. Мұндай белгілер жүйесі мәтінде әртүрлі көзқарастардың бар екенін жылдам байқауға, жақтардың дәлелдерін жеңіл салыстыруға және баяндаудың объективтілігін бағалауға, сондай-ақ өз ұстанымын қалыптастыру кезінде пікірлерді қарсы қоюға мүмкіндік береді. Балама көзқарастарды ерекшелеу проблематиканы толықтырақ ұғынуға және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Жеке түйсіктерді – оқу кезінде пайда болған өз қорытындыларын, жаңа сұрақтар немесе қызықты қауымдастықтарды – белгілеу үшін қызғылт сары түсті немесе жұлдызша (*) типті белгіні пайдалануға болады. Мұндай белгілер жүйесі мәтіндегі жеке резонанс тудырған сәттерді бекітуге, оқығанды өз түсінуін талдауға және материалға кейіннен жүгінген кезде осы фрагменттерді жылдам табуға мүмкіндік береді. Өз түйсіктерін белгілей отырып, оқырман ақпаратты белсендірек меңгереді және сыни ойлау қабілетін дамытады.

Түстік белгілеуден басқа, әртүрлі мақсаттар үшін арнайы символдарды тиімді пайдалану керек (кесте 5). Тырнақша символы («») мәтіннің мағынасын айқын жеткізетін дәйексөздерді немесе фрагменттерді ерекшелеу үшін қолданылады. Леп белгісі (!) қосымша іс-қимылдарды – одан әрі зерттеуді, оқуды немесе талдауды – талап ететін бөлімдерді ерекшелеу үшін қызмет етеді. Контекстті ашатын немесе мазмұнды байытатын назар аударарлық фактілер мен статистиканы ерекшелеу үшін бөлек түсті, мысалы қоңыр түсті пайдалануға болады. Құсбелгі символы (✓) қайта қарауды талап ететін бөлімдерді белгілеу үшін қолданылады, бұл алғашқы оқу кезінде негізгі сәттерге назар аударуға мүмкіндік береді.

Ескертпе 13

Назар аударарлық егжей-тегжейлер (notable details) белгілі бір контекстте ерекше маңыздылығымен немесе маңыздылығымен ерекшеленетін нақты фактілер, деректер немесе мысалдар болып табылады. Олар тақырыпты жалпы түсінуді айтарлықтай кеңейтетіні немесе жұмыстың орталық тезисін растайтыны үшін белгіленеді. Назар аударарлық егжей-тегжейлер маңызды дәлелдемелерді қамтамасыз етеді, тереңдік пен контекст береді, сондай-ақ кілт аспектілерге назар аударады.

Әртүрлі мәтіндерде – эсселерде, мақалаларда, ғылыми жұмыстарда немесе презентацияларда – назар аударарлық егжей-тегжейлер автордың хабарламасын тиімді жеткізеді және аудиторияны тартады. Бұлар статистикалық деректер, тікелей дәйексөздер, сарапшылардың пікірлері, тарихи оқиғалар, кейстер немесе баяндауға сенімділік беретін басқа құнды ақпарат болуы мүмкін.

Символ	Атауы	Мағынасы
*	Жұлдызша	Маңызды сәтті немесе кілт тұжырымдаманы көрсетеді
!	Леп белгісі	Таң қалдыратын немесе ерекше назар аударуға тұратын нәрсені белгілейді
?	Сұрақ белгісі	Түсініксіз сәтті немесе ұғынуға қиын ақпаратты көрсетеді
△	Үшбұрыш	Идеялар арасындағы байланысты немесе өзара байланысты белгілейді
√	Құсбелгі	Тұжырымды түсінуді немесе онымен келісуді көрсетеді
×	Крестік	Қателерді, қайшылықтарды немесе сенімсіз ақпаратты ерекшелейді
↔	Қос жебе	Екі идеяны салыстыруды немесе қарсы қоюды көрсетеді
+	Плюс белгісі	Қосымша ақпаратты немесе байланысты идеяларды белгілейді
□	Шаршы	Одан әрі зерделеуді талап ететін пункт немесе бөлімді көрсетеді
∞	Шексіздік белгісі	Ерекше маңызды тұжырымдаманы немесе идеяны белгілейді
↑	Жоғары бағытталған жебе	Ұлғаюды, жақсаруды немесе оң өзгерісті білдіреді
↓	Төмен бағытталған жебе	Кемуді, төмендеуді немесе теріс өзгерісті белгілейді
≠	Тең емес	Екі идея арасындағы қарсы қоюды немесе айырмашылықты көрсетеді

Кесте 5 – Кең таралған аннотациялау символдарының мысалдары және олардың мағыналары

Кодтау жүйесін пайдалану бойынша негізгі ұсыныстар

Түспен және символдармен тиімді кодтаудың кепілі – дәйектілік пен мақсаттылық. Әрбір түс пен символдың мағынасын түсіндіру үшін легенда (legend) жасау ұсынылады, бұл оқырманның өзі үшін жүйенің анықтығына кепілдік береді. Жүйені өзіндік оқыту стилі мен оқу мақсаттарына бейімдеу керек, қажет болған жағдайда оны үнемі қайта қарау және бейімдеу қажет. Түстік кодтау мен символдарды мақсатты түрде пайдалану оқу және оқыту кезінде түсінуді, ұйымдастыруды және ақпаратты есте сақтауды арттыратын күшті визуалдық құралды жасауға мүмкіндік береді.

Ескертпе 14

Визуалдық көріністерде немесе жазбаша құжаттарда түстер мен символдарды пайдалану кезінде әдетте әрбір түс немесе символдың мағынасын түсіндіру үшін легенда немесе кілт (legend or key) жасалады. Мысалы, диаграммада немесе графикте деректер санаттарын көрсету үшін әртүрлі түстер қолданылса, легендада әрбір түске ол нені білдіретінін түсіндірумен жазба беріледі. Сол сияқты, картада немесе сұлбада элементтерді немесе ұғымдарды бейнелеу үшін символдар қолданылса, легендада әрбір символдың анықтамасы келтіріледі.

Легенда немесе кілттің мақсаты – ұсынылған ақпаратты оқырман үшін түсінікті және қолжетімді ету, визуалдық көрініс тің дәл түсіндірілуіне кепілдік беру. Легендасыз пайдаланылатын түстер мен символдардың мағынасын түсінбеушілік туындауы мүмкін, бұл шатасуға немесе деректерді бұрмаланған қабылдауға әкеледі.

Қорытындылай келе, мәтінді ерекшелеу кезінде түспен кодтау мен символдарды пайдалану оқырманға ақпаратты ұйымдастыру және меңгеру үшін тиімді визуалдық құралды ұсынатынын атап өту керек. Дәйекті кодтау жүйесі, негізгі идеяларды атап көрсету және қолдаушы дәлелдемелерді ажырату арқылы оқырман негізгі ақпаратты тиімді қайталау және есте сақтау үшін құрылымдалған жүйе қалыптастыру мүмкіндігін алады. Тәсілдерді жекелендіру де осы мақсатқа жетуге ықпал етеді. Бұл бөлімде аннотациялау процесін жеке және байытатын оқу тәжірибесіне айналдыратын түстік кодтау мен символдарды мақсатты түрде пайдалану құралдары ұсынылған.

Ескертпе 15

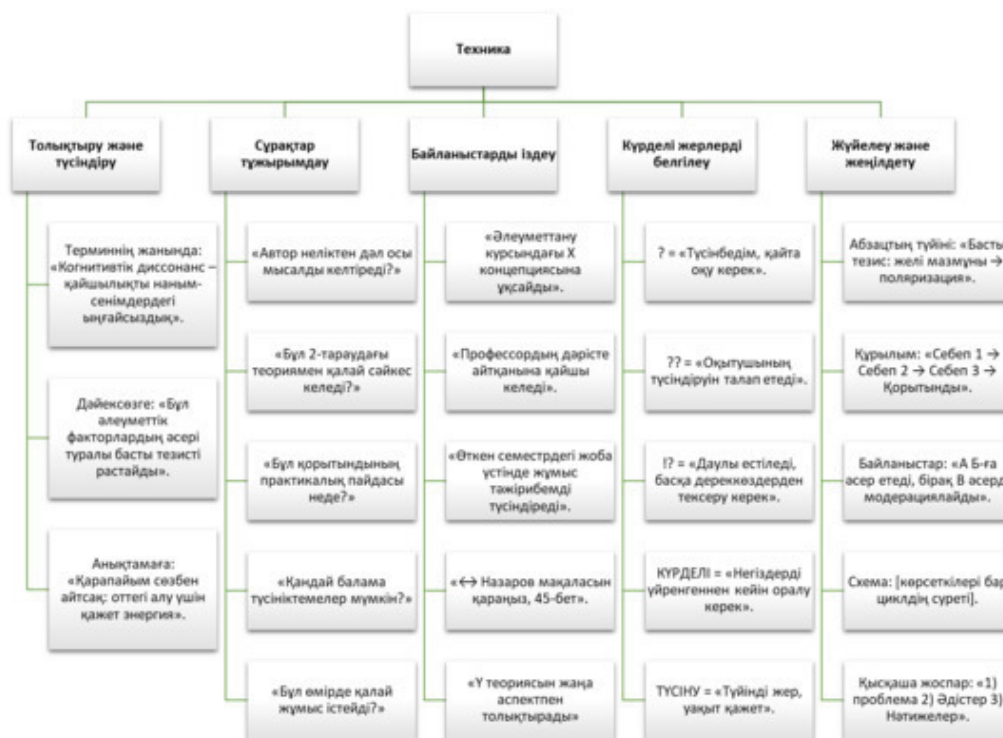
Визуалдық ұйымдастыру ақпаратты түсінуді айтарлықтай арттырады, сондықтан мәтіннің негізгі элементтерін ерекшелеу үшін түстер мен символдарды тағайындау маңызды дағды болып табылады. Кодтау жүйесімен жұмыс істеу кезінде түстік белгілеудің тиімді сұлбасын іріктеу және әрбір түс пен символ үшін біrmәнді және дәйекті мағыналарды орнату қажет. Жүйе негізгі идеяларды, қосалқы тақырыптарды және қолдаушы дәлелдемелерді ерекшелеуді, сондай-ақ анықтамалар мен кілт терминдерді саралауды қамтамасыз етуі керек. Атап көрсету және жеке түйсіктерді белгілеу үшін символиканы пайдалану түстік кодтауды толықтырады. Өз қалауларыңыз бен оқыту стиліңізді ескере отырып тәсілдерді жекелендіру маңызды.

4.4. Ерекшелікпен үйлесімдегі аннотациялау

Ерекшелікпен мәтіндегі маңызды ақпаратқа назар аударту үшін құнды техника болып табылады. Алайда аннотациялаумен (annotating) үйлескенде ол тереңірек түсінуге және сыни ойлауды (critical thinking) дамытуға арналған динамикалық және күшті құралға айналады. Бұл бөлімде аннотациялау мен ерекшелікпен арасындағы өзара байланыс, сондай-ақ олардың үйлесімі оқу кезінде белсенді қатысу және ұғыну арқылы оқытудың тиімділігін қалай арттыратыны қарастырылады.

Аннотациялау және ерекшелікпен бір-бірін өзара толықтырады, тереңірек оқу тәжірибесін жасау үшін үйлесімді түрде біріктіріледі. Аннотациялау ерекшеленген мәтінді контекспен, түсініктемелермен және жеке түйсіктермен (personal insights) байытады, сол арқылы оқылған материалды жалпы түсінуді арттырады (сурет 8). Екі техниканың осы симбиозының арқасында оқу пассивті процес болудан тоқтап, белсенді зерттеуге айналады.

Аннотациялаудың негізгі артықшылықтарының бірі – контекст пен түйсіктерді, яғни инсайттарды қосу мүмкіндігі. Аннотациялар контекстті кеңейтуге және ерекшеленген материалға қосымша түсініктемелер беруге мүмкіндік береді. Оқырмандар күрделі ұғымдарды түсіндіру, нақты мысалдар келтіру немесе бұрыннан бар біліммен байланыстар орнату үшін қысқа жазбаларды қоса алады, бұл мәтінді түсінуді айтарлықтай байытады.

Сурет 8 – Тиімді аннотациялаудың техникалары мен мысалдары

Сұрақтар мен ерекшелікпен біріктіру оқу кезінде сыни ұғынуға ықпал етеді. Оқырмандар мәтінмен жұмыс істеу процесінде сұрақтар қоя алады, автордың болжамдарына дау айтып, тереңдік мағынасын іздеп және тақырыпты одан әрі зерделеуді ынталандыра алады. Мұндай тәсіл аналитикалық ойлауды дамытады және ақпаратты ұғынусыз сеніп қабылдамауға көмектеседі.

Аннотациялау оқырман мен мәтін арасында өзіндік диалог жасайды. Оқырмандар автордың дәлелдеріне жауап бере алады, өз келісуін немесе келіспеуін білдіріп, сондай-ақ маз-

мұнның салдары мен импликацияларын талдай алады. Бұл интерактивті тәсіл материалмен тереңірек байланыс қалыптастыруға және оны саналы қабылдауға ықпал етеді.

Аннотациялау шатасқан немесе екіұшты мәтін фрагменттерімен жұмыс істеу кезінде ерекше құндылыққа ие болады. Техника түсінуге қиын немесе екі мағыналы бөліктерді белгілеуге және қосымша түсіндіру немесе зерделеу қажеттілігін көрсетуге мүмкіндік береді, бұл оқырманға материалды жалпы қабылдауды жақсартуға және маңызды нюанстарды өткізіп алмауға көмектеседі.

Оқырман мәтінде жеке тәжірибемен (personal experience), басқа ақпарат көздерімен немесе өзекті оқиғалармен байланыстар табу үшін аннотацияларды пайдалана алады. Мұндай қауымдастықтар оқудан алған әсерді байытады және рефлексивтік ойлауды (reflective thinking) дамытуды ынталандырады, танымдық процесті жеке маңызды етеді.

Аннотациялармен жұмыс істеу кезінде бәріне сәйкес келетін бірыңғай тәсілдің жоқ екенін есте сақтау маңызды. Әрбір оқырман аннотациялаудың әртүрлі түрлері үшін символдарды, аббревиатураларды немесе түстік белгілерді пайдалана отырып, өзіндік аннотациялау жүйесін жасай алады. Жүйені өз қажеттіліктеріне жекелендіру оның тиімділігін айтарлықтай арттырады.

Сонымен бірге мәтінді шамадан тыс жүктемеу үшін аннотациялар мен ерекшелелулерді пайдалану арасында тепе-теңдікті сақтау қажет. Шамадан тыс белгілер саны қабылдауды қиындатуы және екі техниканың да артықшылықтарын жоюы мүмкін.

Қорытындылай келе, аннотациялауды ерекшелеумен біріктіру оқуды пассивті айналыстан интерактивті, интеллектуалды ынталандыратын процеске айналдыратынын атап өту керек. Контекст қосу, сұрақтар тұжырымдау, мәтінмен диалог және жеке байланыстар орнату оқырманға материалды тереңірек түсінуге және сыни ойлауды дамытуға мүмкіндік береді. Аннотациялау және ерекшелеу бір-бірін өзара толықтырады, мәтінмен белсенді өзара іс-қимылға және тақырыпты түсінуді байытуға ықпал етеді. Осы өзара байланысты тәсілді қолдана отырып, оқырман оқу және оқыту процесін мазмұндырақ және қанықтырақ тәжірибеге айналдырады.

Ескертпе 16

Аннотациялау түсіну деңгейін арттыруға және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді. Ол қысқа жазбалар мен мысалдар көмегімен материалды контекстуализациялайды, тереңірек ұғыну үшін сұрақтар тұжырымдауды ынталандырады және мәтінмен диалог жасайды. Аннотациялау нақтылауды талап ететін шатасқан орындарды анықтауға және жеке тәжірибе мен басқа мәтіндермен байланыстар орнатуға мүмкіндік береді. Символдар мен белгілердің жеке жүйесін жасау жұмыс тиімділігін арттырады. Бұл ретте мәтінді шамадан тыс жүктемеуді болдырмай, аннотациялау мен ерекшелеу арасында тепе-теңдікті сақтау маңызды.

4.5. Ерекшелік әдістерін әртүрлі мәтін түрлеріне бейімдеу

Барлық мәтіндер бірдей емес, сондықтан ерекшелік әдістері де олардың ерекшеліктеріне бейімделуі керек. Әртүрлі жанрлар – ғылыми жұмыстар, оқулықтар, мақалалар және көркем әдебиет – жекелендірілген көзқарасты талап ететін өздерінің бірегей ерекшеліктеріне ие. Әртүрлі жанрлардың талаптарына сәйкес ерекшелік әдістерін бейімдеуді қарастырайық, бұл маңызды ақпаратты тиімдірек оқуға және есте сақтауға көмектеседі.

Ерекшелікке кірісер алдында зерделеуге жататын мәтіннің мақсатын анықтауға уақыт бөлу қажет. Ғылыми жұмыстар мен мақалалар дәлелдемелерді ұсынуға және тезистерді дәлелдеуге назар аударады. Оқулықтар тақырыпты жан-жақты ашу және білімді жүйелеу *мақсатын қояды*. Көркем әдебиет шығармалары баяндауға және кейіпкерлерді дамытуға назар аударады. Мәтіннің негізгі *мақсатын* анықтау ерекшелікке дұрыс тәсілді таңдауға көмектеседі және жұмысты мақсатқа бағытталған етеді.

Ғылыми мәтіндермен жұмыс істеу кезінде ерекшелік әдістерін негізгі дәлелдерге, растаушы дәлелдемелерге және өте маңызды қорытындыларға қолдану мақсатқа сай. Ерекшелік әдістерін сақтықпен пайдалану керек, тек маңызды сәттерді және олардың бүкіл зерттеуге маңыздылығын белгілей отырып. Фокус автордың негізгі тезистері мен оның жасаған қорытындыларына бағытталуы керек, екінші дәрежелі егжей-тегжейлерге емес.

Оқу құралдары көлемді материалды қамтиды, оларды зерделеу арнайы тәсілдерді талап етеді. Ерекшелік көмегімен тараулардың резюмелеріне, тақырыптарға және кілт терминдерге назар аударуға ұсынылады. Бөлімдерді пәндер мен тақырыптар бойынша түстік кодтау көлемді ақпаратты құрылымдауға және кейіннен навигацияны жеңілдетуге мүмкіндік береді. Шеттердегі белгілер материалды қайта зерделеу кезінде маңызды фактілерді іздеуді жылдамдатады. Кілт элементтерді ерекшелік оқу құралдарынан білімді жүйелеуге және зерделенетін пәннің тұтас картасын жасауға көмектеседі.

Зерттеудің әдістемесін, нәтижелері мен қорытындыларын толық түсіну үшін ғылыми мақалаларды мұқият талдау қажет. Кілт деректерді, қойылған гипотезаларды, жұмыстың шектеулері мен олардың маңыздылығын ерекшелік қажет. Жүргізілген зерттеуге қатысты өз ойлары мен сұрақтары бар шеттерге аннотациялар жасау мақсатқа сай. Мұндай тәсіл ұсынылған ғылыми материалды тереңірек ұғынуға және барынша құнды қорытындыларды алуға ықпал етеді.

Көркем мәтіндермен жұмыс істеу кезінде ғылыми көздерге тән фактілер мен дәлелдерді ерекшелікпен анықтау керек. Кейіпкерлерді дамытуға, сюжеттің бұрылыс сәттеріне және айқын, есте қаларлық фрагменттерге назар аударуға мақсатқа сай. Бұл кейіпкерлерге эмоционалды түрде сезіну және шығармаға енуге, оның негізгі идеясын ұғынуға мүмкіндік береді. Маңызды эпизодтар мен кейіпкерлердің сипаттамаларын әдеби шығарманың мәнін жақсырақ меңгеру үшін дәйексөздермен немесе аннотациялармен ерекшелік қажет.

Кейбір шығармалар бірнеше жанрлардың элементтерін біріктіруі мүмкін: мысалы, ғылыми жұмыстарда сипаттама фрагменттері болады, ал зерттеулерде нақты мысалдар мен кейстер келтіріледі. Мұндай құрылымы күрделі мәтіндерді тиімді талдау үшін әртүрлі ерекшелік тәсілдерін біріктіру мақсатқа сай – фактілік деректерді белгілей отырып, бір мезгілде кілт сипаттамалар мен эпизодтарды фиксациялау. Мәтіннің жанрлық ерекшеліктерінің ауысуына байланысты ерекшелікке икемді түрде қарауды үйрену қажет, бұл фактілік де, баяндаушылық та құрамдастарды толық түсінуге кепілдік береді.

Әрбір жанр үшін ерекшелік бойынша келтірілген ұсыныстарға қарамастан, әмбебап рецепттер жоқ. Икемділікті сақтау және әдістемені нақты шығармаға, оқу мақсаттарына және қабылдаудың жеке ерекшеліктеріне байланысты бейімдеу маңызды. Стандартты тәсілдер мен ерекшелік әдістерін креативті қолдану арасында тепе-теңдікті табу, оны өзіңізге оңтайландыру қажет.

Тек жекелендірілген және икемді ерекшелеу тәсілі әртүрлі мәтін түрлерін барынша түсінуді қамтамасыз етеді.

Ерекшелеу әртүрлі мәтін түрлеріне бейімделуге мүмкіндік беретін икемді құрал болып табылады. Ерекшелеу техникасын шығарманың мақсаты мен ерекшеліктеріне бейімдей отырып, кілт ақпаратты ұстап, түсінуді тереңдете отырып, тиімдірек оқуға болады. Материалдың орталық мәнін ескере отырып таңдамалы ерекшелеу өнерін меңгеріп және жеке тәсілді жасай отырып, оқырман мәтіндермен жұмыстан үлкен ләззат пен пайда алады. Ерекшелеуге икемді жеке тәсіл кез келген түрдегі мәтіндерді тиімдірек қабылдауға және ұғынуға мүмкіндік береді.

Ескертпе 17

Әртүрлі мәтіндермен жұмыс істеу кезінде ерекшелеу техникасын нақты жанрдың ерекшеліктеріне бейімдеу және онымен жұмыс бастамас бұрын мәтіннің *мақсаты мен міндеттерін* анықтау маңызды. Ғылыми жұмыстарда негізгі дәлелдер мен дәлелдемелерге назар аударуға тиіспіз, ал оқулықтарда – тараулардың резюмелерін, тақырыптар мен кілт терминдерді ерекшелеуге тиіспіз. Ғылыми мақалалармен жұмыс істеу кезінде зерттеулердің әдістемесін, нәтижелері мен қорытындыларын фиксациялау қажет, ал көркем мәтіндерде – сюжет пен кейіпкерлерді дамытуға назар аударуға тиіспіз. Құрылымы күрделі шығармалар үшін әртүрлі ерекшелеу тәсілдерін біріктіру ұсынылады. Барлық жағдайда икемді тәсілді сақтау және әдістемені оқу мақсаттарына байланысты бейімдеу маңызды.

4.6. Белсенді және пассивті ерекшелену: мақсатты тәсілдің артықшылықтары

Ерекшеленудің барлық әдістері тең құнды емес. Айтарлықтай ерекшеленетін екі тәсіл бар – белсенді және пассивті ерекшелену. Бұл бөлімде біз олар арасындағы негізгі айырмашылықтарды қарастырамыз, мақсатты белсенді ерекшеленудің (active highlighting) артықшылықтарын зерделейміз және пассивті әдістің (passive highlighting) кемшіліктерінен қалай аулақ болуға болатынын білеміз.

Белсенді ерекшелену мәтінді талдауға мақсатты және саналы көзқарасты білдіреді. Бұл стратегиялық процесс, оның шеңберінде оқырман *қойылған мақсаттарға* сәйкес кілт ұғымдарды, негізгі идеяларды, дәлелдемелерді және маңызды егжей-тегжейлерді саналы түрде ерекшелейді. Мәтінмен белсенді өзара іс-қимыл арқасында оқырман материалдың визуалдық картасын жасайды, бұл ең маңызды ақпаратты терең түсінуге және меңгеруге ықпал етеді.

Белсенді ерекшеленудің негізгі сипаттамасы – оның мақсаттылығы. Белсенді тәсілде оқырман мәтінмен жұмыс істеу кезінде өз мақсаттарын нақты саналайды. Ол ерекшеленуді мақсатты түрде жүзеге асырады, кілт ақпаратты ерекшеленуге, идеялардың өзара байланысын талдауға, негізгі мен қосалқыны ажыратуға тырысады. Мұндай тәсіл ең маңыздысына назар аударуға және шамадан тыс жүктеуге әкелуі мүмкін жүйесіз белгілеуден аулақ болуға мүмкіндік береді. Пассивті әдістен айырмашылығы, ерекшелену саналы түрде және *қойылған мақсаттарға* қатаң сәйкес жүзеге асырылады.

Пассивті ерекшелену, керісінше, нақты мақсатсыз кездейсоқ сөздер мен тіркестерді жүйесіз белгілеуді болжайды. Мұндай хаотикалық әдіс жиі тиімсіз болады және мәтінді жалпы логикадан және маңыздылықтан айырылған байланыссыз ерекшеленулермен шамадан тыс жүктеуі мүмкін. Пассивті ерекшелену көбінесе материалды тиімді меңгеруге ықпал етпейді және, керісінше, меңгеруді қиындатуы мүмкін. Мәні бойынша, бұл осы техниканың толық әлеуетін ашпайтын беткейлік тәсіл.

Белсенді тәсілдің бірқатар маңызды артықшылықтары бар. Мәтінмен саналы өзара іс-қимыл және нені ерекшелену керектігін мұқият таңдау арқасында оқырман материалды тереңірек түсінуге жетеді. Белсенді ерекшелену кілт сәттерді қарап шығу және қайталау үшін ыңғайлы тәсілді ұсына отырып, ақпаратты ұйымдастыруды жеңілдетеді. Сонымен қатар, ол сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді, өйткені оқырманнан ерекшеленулерді таңдау кезінде мәтіннің маңыздылығы мен релевантілігін бағалауды талап етеді. Жалпы белсенді тәсіл ерекшелену техникасының әлеуетін толық іске асыруға және мәтінмен жұмыстан барынша пайда алуға мүмкіндік береді.

Белсенді ерекшеленуді сәтті қолдану үшін жұмысты алдын ала мұқият жоспарлау маңызды. Мәтіннің жалпы мазмұнымен алдын ала танысу, *материалды зерделеудің нақты мақсаттарын* нақты тұжырымдау және алынатын ең маңызды ақпарат туралы сұрақтар тізімін құрастыру қажет. Әртүрлі ерекшелену түрлерін кодтаудың түстік жүйесін жасау мақсатқа сай, бұл деректерді ұйымдастыруды және оларды қабылдауды жеңілдетеді. Жалпы алғанда, алдын ала қойылған нақты мақсаттар оқылғанды жүйелі, мақсатты және тиімді талдауды қамтамасыз етеді.

Жиі пассивті ерекшелену қандай да бір маңызды ақпаратты өткізіп алу қорқынышынан туындайды. Бұл тәуекелдің алдын алу үшін мәтіннің әрбір фрагменті шынымен белгіні қажет етпейтінін есте сақтау керек. Қосымша ойлар мен сұрақтарды жазып алу үшін ерекшеленумен бірге аннотациялауды пайдалануға болады, бұл мәтінмен тереңірек өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ бұрын белгіленгенге қайта оралу және әрбір ерекшеленудің өзектілігін жүйелі түрде бағалау пайдалы. Бұл мәтінді артық ақпаратпен шамадан тыс жүктеуден аулақ болуға және жұмыс кезінде фокусты сақтауға мүмкіндік береді.

Белсенді ерекшелеу артық болса да, пассивті тәсіл кейде ақталады – мысалы, эмоционалдық немесе жеке қауымдастықтарды ерекшелеу кезінде. Белсенді және пассивті ерекшелеу арасында тепе-теңдікті сақтау оқырманға тұтас және таңдамалы тәсілдерді біріктіруге, екі әдістің де артықшылықтарын алуға мүмкіндік береді. Бағалаудағы шектен шықпай, алтын ортаны табу маңызды. Мәтіннің ерекшелігі мен мақсаттарды ескере отырып, ерекшелеуге догматикалық емес, креативті тәсіл оқылған материалмен жұмыстың барынша тиімділігін қамтамасыз етеді.

Ерекшелеудің белсенді және пассивті түрлерін салыстыруда мақсатты тәсілдің артықшылығы айқын. Белсенді ерекшелеу стратегияларын қолдана отырып, оқырман мәтінді қабылдау процесін саналы және өнімді қызметке айналдырады. Мақсатты ерекшелеу тереңірек түсінуге, сыни ойлауды дамытуға және тиімді оқытуға ықпал етеді. Ерекшелеу әдістеріндегі құзыреттілікті арттыра отырып, адам осы күшті техниканың мүмкіндіктерін ашады және жаңа білімді меңгеруде сенімдірек және белсендірек болады.

Ескертпе 18

Белсенді ерекшелеу мәтінді талдауға саналы және мақсатты көзқарасты білдіреді, бұл оқылғанды жақсырақ түсінуге және меңгеруге жәрдемдеседі. Одан айырмашылығы, пассивті ерекшелеу хаотикалылығымен және логиканың болмауымен сипатталады. Белсенді әдіс сыни ойлауды және ақпаратты құрылымдау дағдыларын дамытады. Белсенді ерекшелеудің тиімділігі үшін *мақсаттарды нақты қою* және деректерді кодтау жүйесі маңызды. Бұл ретте материалды кешенді қабылдау үшін белсенді және пассивті тәсілдер арасында ақылға сай тепе-теңдікті сақтау қажет.

4.7. Ерекшеленген ақпаратқа шолу және резюме жасау: тәжірибелік қорытындыларға айналдыру

Ерекшелеу мәтінді оқу кезінде маңызды деректерді фиксациялау үшін пайдалы. Алайда бұл техниканың шынайы құндылығы кейінгі жұмыста жатыр – шолу жасау және резюмелеу (summarizing). Бұл бөлімде ақпаратты жүйелеудің кілт кезеңі қарастырылады, ол оны ықшам резюмеге айналдырады. Мұндай құрылымдалған резюмелер одан әрі зерделеу және өңделген білімді тәжірибелік пайдалануға ықпал ететін пайдалы анықтамалық материалдарға айналады.

Ерекшелеу процесін аяқтағаннан кейін белгіленген фрагменттерге тағы бір рет жүгіну маңызды. Қайта қарап шығу материалды түсінуді нығайтуға және негізгі идеяларды бекітуге мүмкіндік береді. Ол жеке ойлар арасында өзара байланыстар орнатуға, заңдылықтарды анықтауға және кілт тақырыптарды анықтауға ықпал етеді. Мұндай шолу алынған ақпаратты бекітеді, оған тұтастық пен мағыналық байланыстылық береді. Шолу кезеңі оқылған материалды ұғыну мен меңгерудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Резюмелеуді бастамас бұрын белгіленген мәтінді талдау және ерекшелеулерді тақырыптық блоктар немесе пәндік аймақтар бойынша бөлу қажет. Ол үшін құрылымдық жоспар жасауға немесе жіктеудің арнайы цифрлық құралдарын пайдалануға болады. Мұндай жүйелеу деректерді қысу процесін жеңілдетеді және одан әрі қажетті ақпаратты жылдам табуға мүмкіндік береді. Белгілерді бөлімдер бойынша нақты ұйымдастыру резюмелеу және материалды синтездеу кезеңіне дайындалуда маңызды рөл атқарады.

Ескертпе 19

Ақпаратты жіктеу және құрылымдау үшін цифрлық құралдардың көптеген түрлері бар. Интеллект-карталарды жасауға арналған бағдарламалар, мысалы MindMeister, Mindomo және Coggle, тақырыптар арасындағы байланыстарды визуализациялауға және тармақталған ойлар карталарын жасауға мүмкіндік береді. Кестелер мен деректер базалары (Excel, Google Кестелері) материалды белгілі бір өрістер бойынша жолдар мен бағандарда ұйымдастыруға көмектеседі. Библиографиялық менеджерлер (Mendeley, Zotero, EndNote) көздер туралы ақпаратты сақтайды және құрылымдайды. Электрондық органайзерлер (Evernote, Google Keep, OneNote) әртүрлі деректер мен тапсырмалар түрлерін ұйымдастыруға арналған. Тегтинг сервистері (Diigo, Scoop.it, PearlTrees) белгілерді тағайындауға және ақпаратты олар бойынша топтастыруға мүмкіндік береді. Жоба менеджерлері (Trello, Asana, Monday) ақпаратты жобалар мен тапсырмалар бойынша құрылымдайды. Нақты құралды таңдау деректердің көлемі мен сипатына, сондай-ақ пайдаланушының қалауларына байланысты.

Белгіленген материалды резюмелеу ақпаратты ықшам және логикалық байланысты тұжырымдауларға қысуды болжайды. Осы мақсатқа жету үшін ең маңызды фактілер мен идеяларды алу үшін W5H әдістемесін (кім, не, қашан, қайда, неліктен, қалай) пайдалануға болады. Резюмені бастапқы мәтіннің мазмұнын мағынаны бұрмалаусыз дәл жеткізетіндей етіп құрастыру керек, сонымен бірге ақпараттың маңыздылығына зиян келтірмей оның көлемін қысқарту қажет. Мұндай құрылымдалған және қысқа резюме тақырыпты одан әрі зерделеу үшін жақсы анықтамалық материал болады.

Резюмелеу кезеңінде материалды тиімді қайталауға арналған конспектілер немесе флеш-карталар қалыптастыру пайдалы. Кейінгі шолу кезеңінде конспектілерді пайдалану процесі құрылымдырақ және өнімдірек етеді. Конспектілер жасау оқу материалын кешенді меңгеру кезінде резюмелеуге пайдалы қосымша болып табылады.

Майнд-маппинг (mind mapping) ақпаратты синтездеу және шолу нәтижелерін көрнекі түрде ұсынудың тиімді тәсілі болып табылады. Әртүрлі түстерді, символдарды және қосқыш сызықтардың түрлерін пайдалана отырып, бір-бірімен байланысты идеялар мен ұғымдарды біріктіруге болады. Майнд-карталар (mind maps) зерделенетін мәтін туралы тұтас түсінік береді, бөлімдер арасындағы өзара байланыстарды есте сақтауды жеңілдетеді. Бұл визуалдық тәсіл материалды талдау нәтижелерін көрнекі және қабылдауға қолжетімді етеді, бұл шолу нәтижелерін жақсырақ меңгеруге ықпал етеді.

Сондай-ақ құрастырылған резюмелерді негізгі ережелерге қосымша контекстті немесе түсініктемелерді ашатын қысқа аннотациялармен толықтыру мақсатқа сай. Мұндай жазбалар бастапқы мазмұнды еске түсіріп, материалды тереңірек түсінуге ықпал ететін тіреу нүктелері ретінде әрекет етеді. Аннотациялар резюмедегі ақпаратты толықтырады, қажет болған жағдайда қандай да бір мәселені егжей-тегжейлі қарастыру үшін толық бастапқы мәтінге жылдам қайта оралуға мүмкіндік береді.

Заманауи цифрлық құралдар мен қосымшалар резюмелеу және конспектілеу процесін айтарлықтай жеңілдетеді. Көптеген сервистер ерекшелелулерді жүйелеу, резюме қалыптастыру, аннотациялау және жазбаларды экспорттау функцияларын ұсынады. Цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін тиімді пайдалану *шолу жасау, синтездеу және ақпаратты құрылымдау мақсаттарын* өнімдірек шешуге мүмкіндік береді. Evernote, OneNote, MindMeister және басқа сияқты сервистерге назар аударған жөн, олар оқылатын материалмен жұмыстың бірқатар кезеңдерін жеңілдетіп, қажет болған жағдайда автоматтандыра алады.

Материалды берік есте сақтау және оны ұзақ мерзімді негізде меңгеру үшін бұрын белгіленген және резюмеленген материалға шолу жасау мен қайта қарап шығуды жүйелі оқу тәжірибесіне айналдыру қажет. Тұрақты, жүйелі қайталау ақпаратты тереңірек түсінуге және оны ұзақ мерзімді жадыда бекітуге ықпал етеді. Тек бұрын зерделенген материалға мерзімді түрде қайта оралу арқылы оны толық меңгеруге және игеруге болады.

Қандай да бір тақырыпты бірнеше көздер негізінде зерделеу кезінде белгілер мен резюмелерді жалпыланған конспектілерге біріктіруге болады. Мұндай компиляция тақырыпты тұтас түрінде қарастыруға, әртүрлі көздерде ұсынылған жалпы үрдістер мен тәсілдерді анықтауға мүмкіндік береді. Материалды мұндай құрылымдау оны қарастырудың әртүрлі бұрыштарын қамтитын тақырып туралы синтезделген түсінік қалыптастырады. Бұл тәсіл тақырыпты терең зерделеу және бөлімдер арасында әртүрлі көзқарастарды ескере отырып маңызды өзара байланыстарды орнату үшін тиімді.

Ерекшелелу техникаларын пайдалану жұмыс стилі мен контекстіне байланысты әр түрлі болуы мүмкін екенін, сондықтан ұсыныстарды әрбір нақты мәтінге және өз қажеттіліктеріңізге бейімдеу маңызды екенін есте сақтау керек.

Ескертпе 20

Мәтіннің ерекшеленген фрагменттеріне дұрыс ұйымдастырылған шолу және резюме жасау бірнеше дәйекті кезеңдерді қамтиды. Белгіленген материалды қайта талдау оқылғанды түсінуді бекітеді. Ерекшеленген үзінділерді тақырыптық блоктар бойынша құрылымдау ақпаратты реттейді. W5H әдістемесін пайдалану ықшам резюмелер қалыптастыруға көмектеседі. Конспектілер мен майнд-карталарды құрастыру ұғымдар арасындағы байланыстарды визуализациялайды. Аннотациялар қосу контекстті жақсырақ түсінуді қамтамасыз етеді. Цифрлық құралдарды қолдану ақпаратты синтездеуді жеңілдетеді. Жүйелі қайталау білімді ұзақ мерзімді жадыда бекітеді. Әртүрлі көздерден ерекшелелулерді компиляциялау тақырып туралы тұтас түсінік қалыптастырады. Жалпы алғанда, бұл кезеңдер ерекшелелулерді толық құнды білімге айналдырады.

4.8. Дайындықтың тиімділігін арттыру үшін мәтіннің ерекшеленген фрагменттерін пайдалану

Ерекшелеу – бұл жай ғана оқу техникасы емес, сонымен бірге емтихандарға дайындықты және оқу тапсырмаларын орындауды айтарлықтай жақсарта алатын күшті оқыту құралы. Мақсатты стратегияларды қолдана отырып, ерекшелеу білімді белсенді меңгерудің тиімді құралына айналады. Оқу материалдарын тереңірек түсіну үшін белгіленген ақпаратты зерделеу процесіне интеграциялаудың тәсілдерін қарастырайық.

Ерекшеленген материалға енер алдында нақты оқу мақсаттарын анықтау қажет. Сіз неге жетуге тырысатыныңызды түсіну маңызды: белгілі бір тақырыптарға шолу жасау, емтиханға дайындалу, *тапсырманы орындау*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.